

III 18290

Vydalo SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ, Praha 1997

Ediční řada Studijní texty, 12. svazek. Redigují Alena
Miltová a Jiří Ryba

Návrh obálky Rudolf Štorkán

Vydání první

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4-Kamýk
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav

Sazba Depasia, Hostouň u Prahy 89
Vytiskl ÚJH Zbraslav, a.s., Elišky Přemyslovny 579,
Praha 5-Zbraslav

Adresa nakladatelství pro písemný styk:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Alena Miltová a Jiří Ryba
poštovní schránka 56, 156 00 Praha 516

Distribuce pro Moravu a Slezsko:
Jan Šabata, Kallabova 29, 616 00 Brno

Distribuce pro Slovensko:
AF s.r.o.-distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava

© Erazim Kohák 1997

ISBN 80-85850-25-0

97/97 936

Obsah

- I. Demokracie sluncem oslněná 7
- II. Na koho to slovo padne 17
- III. Jak se skloňuje „lid“ 27
- IV. Moc ne moc: o demokratické
svrchovanosti 39
- V. Většina, menšina - práva a ohledy 51
- VI. Vladaři a jejich zástupci 63
- VII. Prezident, premiér, sněmovna, senát 77
- VIII. Svoboda, ... co??... a bratrství 87
- IX. Spílání, kádrování a podobné zlozvyky 101
- X. Stran stranění se stranám 115
- XI. Umění opozice, umění občanství 127
- XII. Demokracie do nepohody 139

I.

Demokracie sluncem oslněná

Demokracii jsem se učil daleko za mořem, na písčítých plážích sluncem zalitých, kde v roce 1620 přistála loď *Mayflower* se sektou Poutníků, *Pilgrims*, prvních anglických usedlíků dnešních Spojených států. Až do poloviny našeho století to byl kraj rybářů a drobných zemědělců, zvyklých tvrdě pracovat, držet slovo a společně spravovat věci obecné. Slaný mořský vzduch a prudké slunce tu do stříbríta vyšisovaly jalovcový šindel roztroušených pobřežních usedlostí. Dobře se žije mezi mořem a sluncem. Mezi nimi se rodila americká demokracie.

Druhou polovinu svého amerického života jsem prožil na horské samotě hluboko v lesích Nové Anglie. Tradičně to byl kraj dřevařů a malých výrob na horských říčkách, v nichž se v devatenáctém století rodil americký průmysl. I tu se rodila americká demokracie - v obecních schůzích, v rodičovských sdruženích, v občanském hnutí za osvobození otroků, nověji za lidská práva a za ochranu přírody, prostě ve všem, v čem občané přijímají odpovědnost za věci obecné.

Totíž demokracie, to není jen otázka voleb. Je to především postoj k životu. Stát může být demokratický jen tam, kde jsou demokratičtí i občané ve své prosté každodennosti. Náš první prezident tomu říkal „demokracie v nás“. Je to způsob obcování člověka s člověkem, založený na odpovědnosti občanů za věci obecné, na vzájemné úctě a na předpokladu čestnosti a dobré vůle. To asi je ono tradiční americké pojetí demokracie - přijetí odpovědnosti za sebe, za druhé i za společné dobro. Vláda nám nevládne, nýbrž slouží. My sami si vládneme, my sami neseme odpovědnost. Je to vlastně občanská samospráva.

Ovšem v našem rozháraném světě jsme si zvykli na daleko méně náročné pojetí. V odlehlých koutech svě-

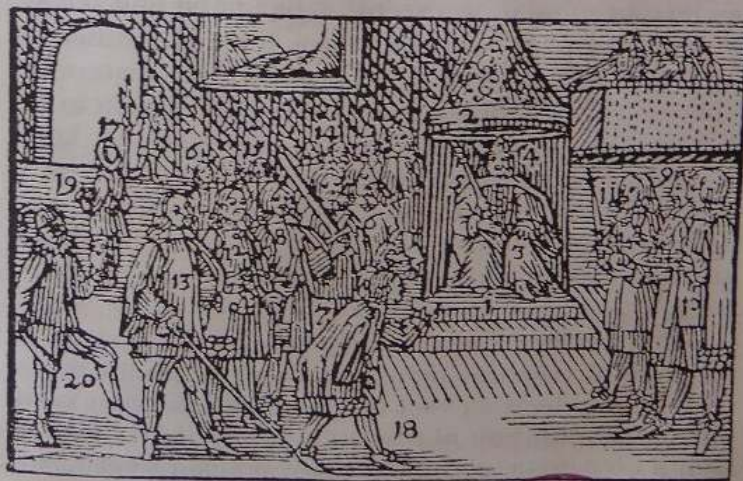
ta, kam z amerických zápasů za svobodu a spravedlnost pronikl jen pach automobilů a reklamy na karbanátky, se může zdát, že k demokracii stačí to, co je na ní nejzjevnější. Budeme mít volby! Pokud to nesvedeme sami, pak přijdou modré přilby, přinesou volební urny a hlasovací lístky se symboly místních klanů. Součet hlasů pak rozhodne, kdo povládně až do dalšího volebního období. Obvykle je to vláda stejně autokratická jako bez voleb, dav v ulicích je stejně netečný a teroristické bojůvky stejně hroživé. Nevadí. Ty volební urny stačí, aby Spojené národy zanesly zemi do seznamu těch „demokratických“ a Spojené státy poskytly místním podnikatelům Doložku nejvyšších výhod. Na několika umučených či zmizelých disidentech nesejde. Volby tam přece byly.

Nic proti volbám - naopak. Jsou neskonale lepší než občanské války. Nějak si každé společenství svého správce vybrat musí. Jinak podlehne silácké bezohlednosti, jak tomu bývá mezi lotry či mafiány. Tradiční společnosti to řešily zásadou prvorozenectví. Aby nedošlo k soubojům velmožů pokaždé, když zemřel král, nastoupil na trůn automaticky jeho nejstarší potomek. „Král je mrtev, ať žije král!“ Občanská válka se nekoná: máme krále.

Náhoda prvonarození ovšem nezaručovala vladařskou schopnost. Náš uctívaný Karel IV., Otec vlasti, byl také otcem Václava IV., který panovnickými schopnostmi příliš ne vynikal a zároveň po svém velmi konzervativním otci, který nestrpěl žádnou změnu, podědil poněkud výbušnou situaci. O posloupnosti pozdějších habsburských vladařů darmo mluvit. Od Bílé hory snad jedinou světlou výjimkou byli Marie Terezie a její synové. Jenže po Leopoldu II. jsme pak měli Františka I., Ferdinanda IV., Františka Josefa I. a jen

výstřel v Sarajevu nás zachránil před Františkem Ferdinandem. No, katastrofa za katastrofou. A přece byl automatický nástup prvorozených lepší než občanská válka. Alespoň se (tolik) nevraždilo.

Dnes se po celém světě zase vraždí. Tradiční systém dědičné posloupnosti se hroutí pod tlakem prudkých společenských změn a otázka nástupu se zase řeší občanskými válkami, docela jako před lety, jen s využitím těžké bojové techniky. Je to postup vítaný zbrojařským průmyslem, avšak zoufale nevýhodný pro jeho zákazníky. Tisíce mrtvých, spálená země, dědičtí nenávisti - a přitom není záruky, že nejschopnější válečník bude i nejlepším vladařem. V každém případě nastoupí na trůn či do prezidentského úřadu s dědičtím hořkostí z bratrovražedných bojů a s neuzavřenými účty. Jen se podívejte na Rwandu či na Bosnu! To jsou přece jen lepší ty modré přilby s volebními urnami. Pohlavár zemřel, ať žije demokracie! - i když ne-

znamená nic víc, než že místo občanské války nebo revoluce proběhne hlasování. Nic proti tomu....

Až na jedno - že se tím matou pojmy. Demokracie, jak ji chápou země evropského dědictví, Norsko či Holandsko, Kostarika či Anglie, demokracie v myších newhampshirských údolích či mezi sluncem a mořem na massachusettském pobřeží, demokracie T. G. Masaryka je něčím daleko náročnějším. Není to jen otázka výběru vládců, zatím co všechno ostatní zůstává po staru, šedivě beznadějně, jak tomu už bylo od počátku světa. V zemích evropského dědictví demokracie znamená naději, že demokraticky žít se dá i mezi volbami. Že vláda nemusí být prodlouženou rukou mocných nad slabými a život slabých jen řadou kompromisů s nadvládou mocných. Že je možné žít vzpřímeně, v odpovědnosti, ve svobodě a v dobré vůli. Že nad lidmi nemusí stát vláda s karabáčem: že lidé, my prostí lidé, ty a já, jsme schopní sami převzít odpovědnost za sebe i za věci obecné. „Na Kysúci pána není, čo by ma dal do vedení...“ Bez pána nad sebou, ve vzájemné úctě, v dobré vůli jednoho k druhému. Francouzsky se to řekne *Liberté, égalité, fraternité!* Svoboda, rovnost, bratrství - i když ironií osudu to byli daleko méně výmluvní Švýcaři a Američané, kteří to uvedli v praxi. Snad právě proto, že vzletné francouzské heslo přeložili praktickým anglosaským způsobem, „Odpovědnost, úcta, dobrá vůle“ - ač ani to nikdo neskandoval. Jen podle toho žili, a o to nakonec jde.

Demokracie v tom plném anglosaském smyslu znamená především ochotu občanů přijmout odpovědnost za sebe a za věci obecné. Lidé vládnu sami sobě: třeba odnesou plastovou láhev do sběru a nepohodí ji do potoka, ač jim to žádný policajt nepřikazuje.

je. Nečekají, až to vláda udělá za ně. Sami se dají dohromady třeba v rodičovském sdružení nebo v klubu na ochranu památek či životního prostředí. To je ten pravý opak totality: svéprávní občané, kteří přijímají odpovědnost za sebe i za věci obecné.

Oproti tomu náš předešlý režim nesnášel iniciativní občany ani na své straně. Dovedete si představit, jak by to dopadlo, kdyby si někdo po domácku vyrobil transparent s nápisem „Se Sovětským svazem na věčné časy!“ a, nikým nevyzván, s ním šel manifestovat na Václavské náměstí? Ostatně i dnes jsou lidé, kterým občanská iniciativa příliš nevoní, pokud ji nevyhlásil nějaký úřad. S iniciativou raději počkají, až k ní dostanou směrnice. Je to tradiční myšlení, staletí staré: vrchnost se postará, občané ať se mají dobře, hromadí majetek, občas zajdou k volbám, ale jinak ať se moc nestarají. Vždyť tomu stejně houby rozumějí!

Oproti tomu demokracie - pokud to není jen totalita s volbami - je právě ta troufalá, snad bláhová, a přesto nezdolná naděje, že my lidé, prostí lidé, ty a já, jsme schopní si vládnout sami. Nejen jednou za pár let hodit lístek do volební urny, nýbrž sami si vládnout. Uvážit, čeho je třeba jak pro dobro druhých, tak pro dobro všech. Že jsme schopní přijmout omezení, abychom krátkozrakostí nezničili svou krásnou zemi. Že jsme schopní přemáhat vlastní předsudky a učit se snášenlivosti, abychom nevraživostí nezničili svou společnou svobodu. Že jsme schopní slušnosti a štědrosti, nejen sobectví a dravosti. Že vystačíme s vládou, která pečuje, že nepotřebujeme vládu, která vládne a krotí.

To je ta demokratická naděje. Slušnost. Odpovědnost. Dobrá vůle. Demokracie znamená oproti totali-

tě především zásadní změnu postoje. Totalita, to je myšlení v relacích přítel/nepřítel, vítěz/poražený, kdo s koho. Demokracie je myšlení v relacích dobré vůle. Nesouhlasíme, ty a já, avšak nedrtíme. Nejde nám o to, abychom „vyhráli“, nýbrž abychom konflikt vyřešili. Hledáme optimální řešení pro všechny, i když to nutně bude řešení kompromisní. Jde o to, aby nikdo nepřišel zkrátka. Vyslechneme se navzájem, snažíme se pochopit postoj druhého, nejen prosadit svůj vlastní, pak společně při vši různosti hledáme řešení. Ne „přítel/nepřítel“, ale spoluobčané. Ty a já.

A nejen ty a já. Jde i o nás všechny, kdo žijeme v této zemi a kdo v ní jednou budou žít, až my odejdeme. Třeba o ty mrňouse, co si mí pod okny hrají na písku. Třeba o tu srnku, co v noci chodí s kolouchem do zpustlého sadu uprostřed roztylských sídlišť. Nás všechny, i je, je třeba vzít v potaz. Tak třeba ty i já bychom raději jezdili do práce autem. Jenže pak by se v Praze nedalo ani dýchat, ani jezdit. A tak pro dobro všech, i těch mrňousů, raději pojedeme tramvají, protože i to je demokracie, dobrovolné sebeomezení pro dobro druhých i celku. Demokratický člověk nečeká, až mu to policajt zakáže či dopravní kolaps znemožní. Sám přijímá odpovědnost i za dobro druhých, i za dobro všech.

Samozřejmě, volí si vládu, aby mu v tom napomáhala. Ve složité společnosti by iluze o „přímé demokracii“ vedly velice rychle k davové zvůli a k teroru Lidových milicí či bejsbólových pálek, jak si to Lenin představuje ve *Státu a revoluci*. Demokracie se neobejde bez společenského uspořádání, veřejné správy, zákonů. Jenže iniciativa vychází od občanů. Vláda, jistě, a co nejlepší, avšak není to „vrchnost“ – či jak říkají Rusové, „načalstvo“. Je to, jak říkají Angličané,

„civil service“, služba veřejnosti. Je tu od toho, aby krotila zpupnost mocných a zaštitila slabost bezmocných.

To všechno je demokracie, svobodné soužití v občanské odpovědnosti, ve vzájemné úctě a v dobré vůli. Jenže jak na to? Po padesáti letech umíme totalitu, jako když bičem mrská. Předpokládáme ji, dovedeme jí využívat a dovedeme se jí bránit, máme ji přímo v krvi, my, občané, stejně jako naši volení zástupci. Demokracii se oproti tomu teprve učíme.

Nejsme ovšem naprostí začátečníci. Na rozdíl od mnoha evropských zemí máme svou demokratickou tradici, na které mohlo budovat naše obrození. Nebylo jen nacionalistické jako u sousedů. Ani jen populistické, ač romantismus mu přidal i ten podtón. Bylo také demokratické v tom anglosaském smyslu lidského soužití mezi volbami. Demokracii jsme se učili v posledním půlstoletí Rakouska – a nejen tím, že

jsme chodili k volbám. Učili jsme se jí také, když jsme dělali sbírku na Národní divadlo, cvičili v Sokole, zápasili s naším šovinismem a antisemitismem v Masarykových soubojích s davovou vášní. Prvním prezidentem naší obnovené republiky se pak stal právě filosof novodobé demokracie, T.G. Masaryk, a mohl se dovolávat i starších, předbělohorských tradic, kdy naše země byly útočištěm psanců z celé Evropy. Náš odboj za druhé světové války i náš exil a disent v letech komunismu si dlouho zachovaly svůj demokratický ráz. Nebyly jen negací komunismu, jakou ostatně byl i nacismus. Náš exil a disent byly především potvrzením naší humanity, soužití v úctě a v dobré vůli. Máme opravdu na čem budovat.

A hlavně: máme dobrou vůli. Vzdor názorovým rozdílům o všem možném, na demokracii se v naší zemi s výjimkou okrajových skupinek shodneme. Chceme ve své zemi vytvářet předpoklady pro svobodné soužití svobodných, odpovědných občanů. Chceme spolu žít ve svobodě, v úctě jednoho k druhému, v odpovědnosti za věci obecné. Nechceme, aby se naše země zvrhla v brloh lotrovský, jak se tomu po letech válek studených i žhavých děje v jedné nástupnické zemi za druhou. Chceme budovat demokracii. Na tom nám záleží. Jen si nejsme tak docela jisti, co to vlastně znamená. O tom bude tato knížka.

II.

**Na koho to
slovo padne...**

Demokracie, vláda lidu – co to vlastně znamená? Dnes už skoro všechno, a tudíž skoro nic. Stalin svou vládu prohlašoval za tu nejdemokratičtější na světě, protože sovětská ústava zaručovala lidu „právo“ na práci. Hitler zas proto, že prý nacismus je hlas hlubinné prapodstaty německého lidu. Fidel Castro dal třicetitisícovému davu na fotbalovém stadionu odskandovat trest smrti třiceti obviněným a prohlásil to za demokratické: lid prý promluvil. Ve jménu lidu bychom za demokracii mohli prohlašovat i rasismus a úplatkářství, protože „takoví holt lidi jsou“. Nevím, zda takoví jsou či zda je za takové rádi vydávají ti, kdo těží z lidských neřestí. Pokaždé, když slyším stížnosti na neschopnost či nečestnost našich lidí, nemohu nevzpomenout lidové průjovídky *Podle sebe soudím tebe*. Pokud však máme hovořit o demokracii, je třeba to slovo očistit ode všech demagogických nánosů a ujasnit si, co to vlastně znamená, má-li si lid sám sobě vládnout.

Se slovem *demokracie* a ostatně i s představou, že by si lidé sami vládli, se poprvé střetáváme v šestém století před Kristem v antickém Řecku. Tehdy měšťané prosperujících Atén svrhli tradiční vladaře – krále, avšak nevolili nové. Podle Solonových zákonů sami převzali vladařskou odpovědnost. Tedy *demo(s)kracie*. Avšak *demos* může znamenat nejen lid, nýbrž také prostě dav, a proto sami Aténané si nebyli zdaleka jisti, zda je demokracie opravdu to nejvhodnější.

Dvoznačnost demokracie shrnul Platón svým výrokem, že **demokracie řízená zákonem je nejlepší ze všech vládních forem, demokracie neomezená zákonem, tedy svévole davu, je tou nejhrůznější.** Ovšem pro staré Aténany zákon znamenal především zvyklosti – vždyť Atény byly velká vesnice,

vlastně rodová obec se svým zemědělským zázemím. Proto také pro aténskou demokracii byl prudký rozvoj v době peloponéských válek kritický. Každá prudká změna zpochybňuje staré zvyklosti. Tam, kde společnost své zvyklosti nestabilizuje formou zákona, znamená zpochybnění zvyklostí i rozklad „zákonnosti“, a tedy krizi, které aténská demokracie podlehla.

Jenže smyslem zákona v demokracii nejsou jen „staré dobré mravy“ či „rodinné ctnosti“ – aby mladí lidé nechodili výstředně oblečení a nepočmárávali kontejnery sprejem. Zákon znamená především formální záruku toho, co dnes označujeme pojmy jako *lidská práva* či *obecné dobro*. Tam, kde zákon ochraňuje zájmy jedince či menšiny před svévolí davu, tam, kde ochraňuje společný zájem všech před dravým egoismem jedinců, prostě **tam, kde zákon stanoví pravidla soužití a meze rozhodování, tam je účast všech na vládě prospěšná i záhodná. Tam, kde nic neomezuje vášně davu, se vláda lidu stává něčím hrůzným.** Totiž i samovládce může mít svědomí, rozohněný dav je nemá – i kdyby sestával třeba jen ze čtyř násilníků s bejsbólovými páčkami. Lidskost končí tam, kde na místo lidí nastupuje anonymní davový „lid“, kde na místo soudnosti nastupuje vašeň neboli „zdravé cítění německého (resp. pracujícího) lidu“.

Antická demokracie poznala obějí. Nakonec vzala za své vládu davu – či přesněji polarizací řecké společnosti na hrstku vyvolených a zástup rozvášněných. Nedošlo k tomu ze zlé vůle, jen samohybem společenského vývoje. Atény byly obchodní zemí. I proto v nich mohla vzniknout demokracie. Trh – na rozdíl od hierarchie vlastníků půdy – vytváří možnost osobní svobody a společenské demokracie. Zároveň ovšem vytváří nebezpečí sociální polarizace. Majetek je ten nej-

základnější výrobní prostředek. Proto bohatí zcela zákonitě bohatnou a chudí nevyhnutelně chudnou, až dochází k rozpadu společnosti. To je ta časovaná nálož každé demokracie.

Moderní demokracie, jako americká či švýcarská, se tomu brání celou řadou kompenzačních mechanismů, dnes celoevropských, od stupňovaného zdanění po sociální péči, jejichž postupným schvalováním přistupuje země k Evropské unii. Právě těmito mechanismy se vyspělý svět liší od třetího světa - a také od starořecké demokracie. Starořecká *polis* žádné kompenzační mechanismy neznala. Přenechala vývoj anonymním mechanismům, jichž si ani nebyla vědoma. Proto její ekonomický úspěch dovedl původně samosprávnou aténskou obec k podmínkám dnešního třetího světa, kde hrstka nesmírně bohatých demagogů a mocí ovládá zástupy beznadějně bédných. Antický pokus o demokracii zašel na neschopnost a ne-

ochotu vyvážit individuální zájmy sociální odpovědností - či přesněji - na neschopnost omezit svévoli lidu ochranou lidských práv.

A přece v evropském povědomí přežila celý středověk potlačovaná idea starořecké demokracie, že není ani přirozené, ani nutné, aby se svět dělil na raby a pány, na vládce a poddané. Přežila myšlenka, že nejen hrstka vyvolených, nýbrž všichni lidé jsou schopni plně mravní vyspělosti, svobody a odpovědnosti, a tudíž podílu na správě věcí obecných. Či základněji: přežila myšlenka, že lidé jsou schopni vládnout si sami.

V tom smyslu evropské myšlení skutečně není jen jednou variantou z mnohých, nýbrž určitým předznamenáním zásadní lidské možnosti. Lidé nemusejí navěky žít v neměnném rytmu pudu prodlouženého zvykem, pod dozorem vládce, ať už mu říkají jakkoliv. Po celém světě, po celé dějiny lidstva se zdálo, že co je zvykem, to je i přirozené, a že taková je i vůle Boží. Že vládci jsou povoláni zvykem, přírodou i božstvem, aby dohlédli na dodržování zvyklostí. V antickém Řecku vznikla oproti tomu myšlenka, že lidé jsou schopni citem i rozumem sami si vytvořit představu o tom, co je dobré a zlé - třeba že otroctví, ač zcela přirozené, je zlé - a jsou schopni sami se tou představou řídit bez dozoru vrchnosti.

Tato myšlenka znovu ožila v některých ideách osvícenství a prakticky v novověkém Švýcarsku a v severoamerických koloniích, tehdy zvaných Nová Anglie. V docela jiné formě se uplatnila v revoluční Francii a v Jižní Americe. V této dvojznačnosti přežívá antická demokracie dodnes - někdy znamená samosprávu odpovědných občanů, jindy svévoli davu.

Švýcarsko a Nová Anglie byly zeměmi drobných, soběstačných zemědělců, navykklých jak tvrdě pracovat,

tak i rozhodovat o společných záležitostech. Reformované protestantství v nich posílilo pocit rovnosti, ale i odpovědnosti před Bohem. Tak vyrostlo samo-
správné společenství, které je nejvlastnější podstatou moderní demokracie. Nebyl to jen systém výběru vládců, nýbrž účastí všech na vládě. Samozřejmě, ti „všichni“ se neobejdou bez volených zástupců, které pověřují výkonem vlády. Jenže oni zástupci nejsou nadřazení, jen pověřeni. V zásadě tu neexistuje „vrchnost“. Všichni občané jsou rovnoměrně svrchováni – a rovnoměrně podřízeni zákonu. To je jediný suverén; před ním jsou si všichni občané rovni. **Demokracie se stala vládou všech nad nikým: všichni občané společně vládnou sobě samým.**

V revoluční Francii se demokracie vyvíjela jinak – jako vláda „lidu“ nad „protilidovými živly“, jmenovitě nad aristokracií. V polarizované francouzské společnosti se toto rozlišení zdálo jednoznačné. Lid, to jsou ti, kdo se živí fyzickou prací, ti s mozolnatýma rukama – ti budou po revoluci rázně vládnout nad těmi, kdo mají hebké ruce a žijí z mozolů druhých, nad aristokraty, nad boháči, nad klérem. Tak chápala demokracii francouzská revoluce. Rozlišila mezi vrchností a poddaným lidem, avšak nezměnila jejich poměr, jen jej zvrátila. „Revoluce“ ostatně doslova znamená změna, nýbrž obrát. Revolucí se lid zmocní vlády nad svými utiskovateli. „Lid“ sám určí, koho přijme za svého a koho ze sebe vyvrhne. **Demokracie tu znamená vládu „lidovosti“, ne lidskosti, a potlačení všeho, co je „protilidové“ či i jen „nelidové“.**

Vláda lidovosti se ovšem může zakládat i na jiných společných jmenovatelích než na mozolech. Nacionalisté se dovolávají „vlády lidu“ k prosazení svrchovanosti určitého etnika nade všemi, kdo se liší řečí, zvy-

ky, vírou či barvou pleti. Mnoho Němců považovalo nacismus za „pravou demokracii“ proto, že nastolil vládu německého lidu – čistokrevných árijců – nade všemi neárijci, cizinci, kosmopolity a odrodilci. Podobně řada Jihoafričanů považovala apartheid za demokratický, protože zaručoval vládu afrikánského lidu nad barevnými a černými obyvateli země. Těch barevných sice může být čtyřikrát tolik, mohou být většinou, avšak bílým Jihoafričanům se zdálo, že lidé tmavé pleti se jaksi nepočítají, že nepatří k národu. Podobně se mnoha Čechům v roce 1918 zdálo, že se nepočítá třetina obyvatel země, která tehdy mluvila německy – a že Slováci se počítají jen proto, že jsou to vlastně také Čech(oslovác)i. Za Mnichova se nám to vymstilo. Ostatně i dnes jsou lidé, kterým se zdá, že spoluobčan, který se od většiny liší mateřštinou, vyznáním či barvou pleti, nepatří „k nám“. Vláda prý patří jen těm pravým, kteří jsou *jako my*. Patří lidu, ne cizincům či vyděděncům. A demokracie, to je přece vláda lidu, těch pravých – či ne? Ovšem taková demokracie jen pro ty právě – za minulého režimu se jí říkávalo „vnitrostranická“ – se pak těžko odlišuje od totality.

Tato dvojznačnost pojmu demokracie přežívá dodnes. Demokracie může znamenat, že si lidé vládnou sami – a nebo že ten správný „lid“ vládne těm ostatním. V zemích společensky a morálně vyspělých znamená demokracie podílení se všech na odpovědnosti vládnutí, s jasnou zárukou občanských práv. Je to vláda všech – a ochrana každého i proti všem. Oproti tomu v zemích a vrstvách, které se vyznačují sociální a občanskou nevyspělostí, převládá pojetí demokracie jako vlády lidu nad těmi ostatními či nadvládou prostě většiny. Taková vláda ovšem může těžko být demokratická, i když pořádá volby. Dav je ty-

ran. Z demokracie se pak stává vláda lidovosti nad všemi, koho lid vylučuje z důvodů třídních, rasových či náboženských.

I naše české představy o demokracii bývají dvojznačné. Máme svou tradici demokracie v anglosaském smyslu samosprávného soužití svobodných občanů. Tu představoval Masarykův humanismus a myšlenka první Československé republiky, jak si ji představoval třeba Emanuel Rádl – jako nadnárodní stát, který zaručuje svobodu a spravedlnost všem svým občanům bez rozdílu národnosti. Ovšem něco jiného byla Československá republika v představách českých nacionalistů. Pro ně to byl stát těch pravých Čechů, v němž se polovina obyvatel, od pražských Židů po podkarpatské Rusňáky, měla považovat za „menšinu“.

Ta dvojznačnost se ukazuje i dnes. V obou částech bývalé republiky máme nejen tradici masarykovské demokracie, úcty a dobré vůle, nýbrž také nešťast-

né dědictví zapšklého nacionalismu, nesnášenlivosti, dogmatismu, násilnictví, antisemitismu a agresivního plebejství. To se objevilo v české politice devatenáctého století v rukopisných sporech a v hilsneriádě, po Mnichově za „druhé“ republiky a za války na Slovensku, a ovšem po Únoru, kdy na něm komunistický režim vědomě stavěl. I dnes se toto neblahé dědictví projevuje v části tisku, který burcuje vášně a využívá je ve jménu „lidu“, sotva však pro dobro lidí v českých zemích či na Slovensku.

Kam nás přivedly představy demokracie jako vlády lidovosti nad lidstvím, není třeba rozvádět. V obou našich státech dnes potřebujeme usilovat o vyspělou demokracii v Masarykově anglosaském pojetí – o samosprávné společenství lidí svobodných a odpovědných. To ostatně potřebují všechny nástupnické země někdejšího sovětského impéria.

Je to náročný úkol. **K lidovosti stačí rozvášněný dav. Demokracie si vyžaduje morálně vyspělé občany a také znalosti, návyky a mechanismy svobodného soužití.** Ty v nás naše obrození pracně budovalo – a půl století totality systematicky ničilo. Dnes je potřebujeme opět vybudovat – a to pod bubnovou palbou reklamy a ideologie, která dává přednost individuálnímu egoismu před občanskou odpovědností. Není to snadný úkol. Jenže když vzpomene-me na své zkušenosti s vládou vrchnosti a lidovosti, tolik je jasné: **stojí to za to.** Nestačí formální uznání, že „všechna moc pochází z lidu.“ Jde o to, aby ji tento lid či spíše tito lidé aktivně využívali pro dobro vlastní, pro dobro druhých i pro dobro všech. Či řečeno s prezidentem Lincolnem, aby demokracie opravdu byla vládou lidu, lidem, pro lid – *of the people, by the people and for the people.*

III.

Jak se skloňuje „lid“

No, ve všech pádech – ač zas ne tak dlouho. Pojem *lid* vstoupil do našeho politického slovníku až koncem osmnáctého století. Antický *populus* znamenal lid ve smyslu lidu tohoto města, poddaných tohoto vladaře, lidí této víry. Neměl vlastní sounáležitost, vlastní totožnost. Šlo o *lidi*, které spojovalo něco vnějšího. Pojem *lidu* jako určité vnitřní jednoty, třeba lidu oproti aristokratům či buržoazii, vznikl teprve na konci osmnáctého století a zdaleka ne jednoduše.

Francouzští revolucionáři si nebyli jistí, jak rozlišit *lid* a národ. Osvícenci totiž znali jen Člověka – a potom lidi v množném čísle. Teprve rodící se romantismus vytvořil pomnožný pojem *lid* jako kolektivní skutečnost, která je nositelem údajné lidové moudrosti a zdrojem lidové vůle, ne-li přímo náhražkou za Bóha. Jean-Jacques Rousseau označoval tuto mytickou jednotu jako naše společné já, *moi commun*. Z toho se pak za Rýnem stal *das Volk* se svými etnickými obdobami v dalších kulturních společenstvích či nyní *národech*. Amerika tehdy ještě myslela osvícensky, v Evropě se již rodil romantismus.

Snad právě tím došlo k nedorozumění. Nově vyhlášená ústava Spojených států amerických z roku 1788 byla tehdy v Evropě tak trochu literární senzací. Novověk zpochybnil myšlenku králů „z Boží milosti“ a Evropa tápala po jiném způsobu ospravedlnění péče o věci obecné. Francouzskou revoluční cestu rychle zpochybnil teror. Americká ústava se Evropě jevila jako nová, schůdná cesta k novému věku a k novému světu, kde není rabů, není pánů. Evropané si ji překládali do svých jazyků a uplatňovali ve svých zemích.

V překladech bohužel docházelo k nedorozumění tak zásadnímu, že si ho málokdo povšiml – totiž lidé

si obvykle všimají maličností, ne věcí zásadních. Americká ústava začínala slovy **We, the people...**, osvícensky chápáno, my lidé, soudní jedinci, společně své věci spravující. Evropané, snad již pod vlivem romantismu – ostatně jako později i my sami po první světové válce – to obvykle překládali po monarchickém vzoru jako plurál majestátu, „My, lid...“ či ještě problematičtěji, „My, národ...“, kvazimytická bytost s vlastní subjektivitou. **Jenže Američané slova „We, the people...“ nechápali jako singulár majestátu „My, císař a král...“ či nyní „My, lid...“, nýbrž jako obyčejný plurál, „My, lidé..., my všichni bez rozdílu, my lidé těchto Spojených států amerických“** – a to je tak veliký rozdíl, jako mezi demokracií a totalitou. Je to rozdíl mezi námi jedinci a kolektivní totalitou „my“.

Totíž tak: typicky novoanglický výraz *My, lidé...* je sverpě individualistický a zároveň zásadně demokraticky sdílený. Zahrnuje každého bez rozdílu v úkolu samosprávy společnosti lidí svobodných, rovných a odpovědných, kteří se podílejí na odpovědnosti moci a sami si vládnou. Jsme to my, lidé, sice pohromadě, avšak zároveň jednotlivě každý z nás, ne jakýsi abstraktní monolit „lid“. Lid nemá společnou vůli, *moi commun*, nezávislou na nás, i když zjevně máme společný zájem – i se svými potomky a vši naší zemí. Potřebujeme se však dohodnout – a případě hlasováním rozhodnout – co budeme společně dělat. Děláme to však ty a ona a já – a ne jakési *moi commun* či *das Volk* či po česku *lid*, případně jeho předvoj či ocelová pěst.

V typicky monarchickém a později romantickém pojetí představuje vazba *My, lidé...* ne-li pravý opak, tak jistě něco jiného. Zatímco lidé, to jsme prostě my

všichni, *lid* už je něco odlišného. My lidé třeba nemáme nic proti panu Kohnovi a Roubíčkoví, avšak táborový řečník, jako vídeňský starosta Karl Lueger či pražský starosta Karel Baxa, nás může ujistit, že *lid* žádá přítrž židovským rejdům. A *lid*, to už není jen tak kde kdo – a určitě už ne takový Roubíček a Kohn. *Lid* vylučuje protilidové živly, jednou aristokraty, jindy neárijsce nebo kulaky, lidi nesprávného jazyka či původu. *Lidé* zahrnují každého a všechny, *lid* i při nejlepší vůli nutně vylučuje, protože jinak by se přece rozplynul do obyčejného lidstva. *Lid* musí vylučovat.

K tomu také rychle došlo. Podle amerického vzoru by naše první ústava měla začínat slovy „My, lidé Československé republiky...“, v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku i na Podkarpatské Rusi – my lidé, jací už jsme, ve vši naší mnohonárodní, mnohokulturní různorodosti. De facto začínala slovy „My, národ československý...“ a jen čeští a slovenští po-

slanci tvořili naše první ústavodárné národní shromáždění, ač skoro polovina našich spoluobčanů byli Němci, Maďari, Poláci a Rusíni.

‡ Cítíte ten rozdíl? Národ je pojem ještě užší než lid. Označujeme jím obvykle společenství lidí určitého jazyka, kteří sdílejí společný domov, společné dějiny, společné naděje. „My, lidé Československé republiky...“ by zahrnulo nás všechny, bez ohledu na národnost, Slováky, Rusíny, Němce, Čechy, Maďary a také třeba příchozí z Ruska a z Ukrajiny a kdo všechno ještě přispěl k té bohaté směsi, kterou byla naše první republika. Oproti tomu určení „My, národ československý...“ vyloučilo z našeho společenství skoro polovinu občanů naší země a zakotvilo přímo v ústavě primát jedné privilegované složky, totiž těch Čechů, kteří se hlásili k „československé“ národnosti. Nic proti tomu: sám se k ní hlásím a nechtěl bych ji vylučovat. Avšak také ne nadřazovat. Protože potom každý, kdo by měl maďarského dědečka nebo židovskou babičku – či prostě Čech nebo Slovák, který by nechtěl rozpustit svoji národní totožnost v československém roztoku – by se tím automaticky stal občanem druhého řádu. To se také stalo.

Náš stát podle ústavy nepatřil všem lidem republiky. Patřil jen „nám, národu československému“. Pak jsme se v roce 1938 divili, že tolik občanů nechtělo tento stát hájit.

Demokracie znamená vládu všech lidí, ne jen jednoho lidu. My všichni společně a rovnoprávně spravujeme věci obecné. **Každý systém, který ústavně zaručuje přednostní postavení určité skupině lidí, je zásadně nedemokratický.** Nejprve jsme je zaručovali „národu československému“. Pak po mnoho let naše ústava zaručovala přednostní

postavení – či tehdejším pojmoslovím, „vedoucí úlohu“ – komunistické straně Československa. Nekomunisté se zcela pochopitelně cítili odcizeni a stát odmítali. Nedlouho před druhým odcizením a státem jsme zažili dokonce návrh ústavy, která by začínala „My, národy zastoupené Českou národní radou...“ Milovníci českých starožitností si vzpomenu na Předlitavsko, zemi „království a zemi na říšské radě zastoupených.“ Milovníci zdravého rozumu si jen povzdychnou.

Totíž ústavu, která začíná výsostným plurálem majestátu, bychom těžko vydávali za demokratickou, ať již majestátní výsadu zaručuje komukoliv. Demokratická ústava má jen jeden možný začátek: „My, lidé této země...“, všichni její lidé bez rozdílu, společně, ve vzájemné úctě a v dobré vůli svou zem spravující. Naši zem, svěřenou nám předky ku předání potomkům. „Vnitronárodní“ demokracie, demokracie jen pro lidi jedné národnosti, kteří se mohou prokázat národnostně bezúhonnými předky a předložit o tom národnostní vysvědčení, jak se to dělalo u nás v poválečných letech, není o nic demokratičtější než „vnitrostranická“ demokracie, která následovala. **Demokracie nemůže být „národní“. Bud' je pro všechny – anebo není.** Obrazně řečeno, v demokratické zemi musí být vedle ukazatele na Liberec místo i pro ukazatel na Reichenberg, vedle ukazatele k Hranici na Moravě také pro ukazatel k Weisskirchen – a vedle Nových Zámků i na Ěrsékujvár. Ve Vídni skutečně naleznete vedle sebe ukazatele na Bratislavu a na Pressburg, na Prahu i na Prag.

Jenže co pak s tím národem, který pro nás tolik znamená, pro který jsme tolik obětovali, který je naším širším já? Osvícenští zakladatelé americké de-

mokracie považovali národnost za přežitek z temných dob, který překonává světlo osvícenství. Za závazné považovali jen naše sdílené lidství. Každé zvláštní seskupení jako příbuzenství, stranický zájem, regionální příbuznost nebo právě etnickou totožnost považovali za něco, co je třeba překonat, aby lidé mohli spolu žít v míru a ve svobodě. Bratrovražedné boje v bývalé Jugoslávii, rozpad Československa a před ním starého Rakouska, masové vraždění ve Rwandě a kde ještě jako by jim dávaly za pravdu. Primitivní kmenové vášně jsou opravdu něčím nelidským.

Osvícenská naděje, že lidstvo překoná své národní opojení, dlouho nevydržela. I ve Spojených státech zanedlouho píše Stephen Vincent Bennet svou ódu o lásce k vlasti „Dábel a Daniel Webster“. Zřejmě ono společenství jazyka, vzpomínek a nadějí, kterému říkáme „národ“, je také něco skutečného, a ne jen romantický výmysl. Vzdor všem hrůzám nacionalismu, vzdor vši zapšklé nelidskosti xenofobie, vzdor neštěstí rozbitých životů nemůžeme národnost jen tak odmyslit. Pokud nás nemá zničit, potřebujeme hledat její pozitivní smysl.

T. G. Masaryk před sto lety navrhoval hledat v národnosti nikoliv opak, nýbrž výraz lidskosti. Člověk nemůže být člověkem jen abstraktně. Je vždy člověkem určitým: náleží k určitému příbuzenstvu, k určitému regionu, k určitému dějinnému příběhu, nese v sobě určitá přesvědčení a vztahuje se ke svému lidství určitým jazykem, s určitými vzpomínkami a nadějemi. Národnost je jedním ze způsobů, jak být člověkem. V novověku se právě tento rozměr lidství stává základním pro všechno ostatní, tak jako ve středověku víra či v antickém Římě kulturní příslušnost.

Tak či onak, podle našich dnešních představ přerůstá člověk své omezené biologické já právě svou národností. Tou se rozšiřuje a nachází svou širší společenskou totožnost. Národnost se ve dvacátém století volens-nolens stala nositelkou našeho lidství.

Je to pomýšlení, ze kterého jde mráz po zádech, a zároveň skutečnost, která si vyžádala zásadní přestavbu Evropy, dodnes nedokončenou. Ustavení středověké Evropy se zakládalo na univerzální církvi a říši, „Svaté říši římské“, která našla své napodobitele ve dvou říši habsburské, v říši carské, v císařství napoleonském, tedy v celcích určených panovnickými rody, ne totožností jejich poddaných. S postupným přesunem moci od panovníků k poddaným nutně přistoupil národnostní a kulturní prvek. Prozíraví myslitelé, jako František Palacký, Oscar Jászi či Tomáš Garrigue Masaryk, v druhé polovině minulého století doufali, že bude možné přetvořit habsburské mocnár-

ství (a implicitně i Evropu) na federaci národních celků. Pád mnohonárodního Rakouska – jeho podřízení Berlínu po roce 1866 – a rozpad Masarykova „malého Rakouska“, mnohonárodního Československa, prokázaly, že tu žádanou federaci budou moci uzavřít teprve sebevědomé státy. Jenže růst federální Evropy na západ od nás prokazuje, že Masarykova představa demokratické federace demokratických národních států není jen vzpomínka na minulost, nýbrž i příslib budoucnosti. Z perspektivy říší se může zdát, že známkou velikosti národa je jeho schopnost vytvořit rozsáhlou říši, jak se o to pokusil Přemysl Otakar II. nebo Karel IV. **Z perspektivy demokracie se známkou velikosti národa zdá spíše schopnost nabídnout ideu tolerance, vzájemné úcty a spolupráce, jaké nabízeli Čeští bratři, Jiří z Poděbrad či stavovská Konfederace z roku 1618.** Národnost je nesmírně problematická záležitost. Jde o to, aby byla nositelkou čistého, štědrého a otevřeného lidství, ne panovačnosti a představ o *Herrenvolku*.

To, že jsem Čech, může znamenat, že svým bližním mohu nabídnout něco víc, než bych mohl jen jako člověk. Mohu jim nabídnout celé bohatství tisíce let českého žití. Protože náš národ tak usilovně hájil svoji totožnost, mohu mít porozumění pro národní dědictví a úsilí jiných národů, s nimiž jsme se po staletí střetávali – německého, slovenského, polského. Protože jsme zažili útlak, můžeme mít porozumění pro své rómské či židovské spoluobčany. Národnost, podíl na určité etnické totožnosti, může být velikým bohatstvím.

Jedním však není a nesmí být: nárokem na nadvládu nad jinými, na nadřazenost, výlučnost a uzavřenost. Zase bych citoval Masaryka: „Pravým vlasten-

stvím jest láska ku národu svému, nikoliv nenávisť k národům jiným.“ Pokud je národnost mostem k pochopení druhých, může být pro demokracii něčím přínosným. Pokud se stane překážkou k porozumění, důvodem k nepřátelství či záminkou k nahrazování diskuse dýkami či pálkami, stává se něčím chorobným, z čeho se potřebujeme vyléčit, abychom mohli budovat demokracii. **Protože demokracie, to je společenství nás všech, lidí této země, ve vši naší různosti, společně o tuto zem pečujících. Byť si sebevíce ceníme svého kulturního dědictví, základem demokracie nejsme my, Chodové, či my, Češi – a nakonec ani my, Evropané. Jsme to my, lidé. We, the people.**

IV.

Moc ne moc: o demokratické svrchovanosti

Demokracie není jen otázkou toho, kdo vládne, nýbrž také toho, jak vládne. Už Platón věděl, že jak „lid“, tak i jeho volený zástupce mohou být tyrany. To, že si vladaře volíme, ještě není zárukou, že jeho vladaření bude demokratické.

Kdy vlastně je vláda demokratická? Americký prezident Lincoln o ní hovořil jako o vládě „of the people, by the people, for the people“ – v obvyklém a zavádějícím českém překladu „lidu, lidem, pro lid“. Velice zhruba, to *lidu* se týká voléb, to *lidem* označuje občanskou iniciativu, to *pro lid* obecné dobro. Totiž „lid“ či přesněji lidé nejsou jen dnešní voliči. Jsou to všichni lidé této země, včetně těch, kdo tvrdí, že se „o politiku nezajímají“, i včetně těch ještě nenarozených. *Pro lid* tu znamená pro dlouhodobé dobro této země a *všech* jejích lidí – a to není jen tak.

Začněme, kde jsme přestali. Demokratická ústava začíná jednoznačně, „We, the people,“ **my, lidé této země, ve svobodě a v odpovědnosti svou zemi spravující. My všichni, ne jen určitá strana, skupina, národ, „lid“, my všichni jsme správci této země.** Protože to je poněkud rozvláčné, vyjadřujeme to zkratkou: **my všichni jsme v této zemi svrchovaní**, tak jako se císařpán považoval za svrchovaného pána „svých“ zemí.

Obvykle tím nemáme na mysli nic víc, než že nejsme ničí poddaní, že nám nikdo nemá co poroučet. Svrchovanost pro nás neznámá nic víc než osobní svobodu, to masarykovské „já pán – ty pán“. Demokratické soužití si však vyžaduje větší přesnost. Co to vlastně znamená, být pánem? A kdo vlastně je pán? Nad kým? A jaké má jeho panství meze? Ono to zní pěkně, že „my všichni“ jsme pánem, a je to ostatně i pravda. Příliš nám to ovšem nepomůže, když ne-

jsme s to se dohodnout - a přesto je třeba rozhodnout a jednat. Co když, jako v otázce rozdělení státu, se mlčící většina v průzkumech veřejného mínění vyjadřuje proti, hlasitá menšina na náměstích trvá na opaku? Nebo co když velká část občanů mlčenlivě i hlasitě podporuje zvláštní omezení pro určitou skupinu občanů, jenže i to jsou občané? Nebo co až dojde k hlasování o vstupu do Evropského společenství a voliči se jako ve většině zemí rozdělí na polovinu?

Kdo pak rozhoduje? Kdo pak je pán?

Obvyklá demokratická odpověď bývá, že rozhoduje většina. Představujeme si to velmi civilizovaně, jako určitý klidný souhlas mnoha, který nakonec není příliš proti mysli ani těm několika, kdo nesouhlasí. Pak nás ovšem zaskočí, když se principu většinové vůle dovolává militantní skupina, která sice v posledních volbách získala většinu jednoho hlasu, avšak vládne bezohledně a tvrdě. Nikdy se nedozvíme, zda většina německých občanů podporovala protizidovské zákony. Ale řekněme, že by tomu tak bylo. Byly by to pak zákony většinové, avšak těžko bychom je považovali za demokratické. Co to vlastně znamená, *vládnout demokraticky*?

Především to znamená vládnout ohleduplně. **V demokracii si většina musí počínat ohleduplně už proto, že nebude vždycky většinou - a že nevyjadřuje vůli všech.** V demokratických zemích mívá volební právo v průměru - po vyloučení nezletilých a nespolečenských - asi 80 % lidí. Řekněme, že se voleb zúčastní 60 % voličů, což je tak evropský průměr, pokud zvláštní problém nebo zájem nevyburcuje voliče z letargie. Hlasuje tedy snad polovina obyvatelstva - a například ve Spojených státech obvykle méně než třetina. Řekněme, že pro určitý směr hlasuje absolut-

ní většina zúčastněných voličů, tedy 50,1 %. To je, mimochodem, v zemích s mnoha stranami přímo neslýchané. I třicet procent se považuje za dobrý výsledek. Avšak i kdyby k tomu došlo, poslanci takto zvolení by byli zvoleni necelou čtvrtinou obyvatel.

Protože **v demokracii nejde jen o to, aby se určitý zákon prosadil v parlamentu, nýbrž také o to, aby získal aktivní podporu či alespoň pasivní souhlas co největší části obyvatel**, demokratické vlády se nerady uspokojují s většinou jednoho hlasu v parlamentě. Raději přizpůsobí své návrhy, vyhledávají kompromisy, aby zákon, který by sice mohly prosadit většinou jednoho hlasu, podpořilo spektrum co nejširší. Uplatňovat zákon přijatý většinou jednoho hlasu vyžaduje autokratickou mentalitu - a také autokratické prosazování zákona, který nemá podporu veřejnosti. Vládnout demokraticky znamená hledat pro své vládnutí co nejširší podporu všech -

i těch, kdo se nevyjádřili, i těch, kdo si třeba ještě hrají pod okny na písečku. Prostá většina těch, kdo zrovna přišli k volbám, je slabý mandát.

Navíc ta většina jsou lidé dnes žijící, a ti nejsou zdaleka těmi jedinými, komu patří tato zem. Ta patří také všem, kdo přijdou po nás, třeba ještě nenarozeným, i jejich pravnukům. Když vláda třeba i s většinovou podporou dovolí zničit krajinu povrchovým dolováním či ji na generace zamoří jaderným odpadem, nechová se demokraticky, i když se jí podaří získat momentální většinu v parlamentu. Na to, abychom nenapravitelně zničili tuto zemi pro všechny své potomky, prostě mandát nemáme – a ani mít nemůžeme.

Jistě, i demokratická vláda se někdy musí spokojit jen s tím, že jedná „zákonně“. Někdy je mínění voličů skutečně a oprávněně vědomě rozpolcené. Demokratická vláda však musí usilovat o víc – aby jednala pro dobro všech a chovala se ohleduplně i vůči té přehlasované menšině. *a mus*

Má vůbec většina právo připravit menšinu o základní občanská práva? Pokud by většina Němců souhlasila s Hitlerovým „konečným řešením“, měla by vláda právo je provést? Pokud bychom demokracii vykládali jen jako svrchovanou vládu momentální většiny, bylo by tomu tak. Museli bychom dojít k závěru, že momentální většina má právo nezvratně zničit svou zem či vyhladit část svých spoluobčanů, pokud jsou v menšině. Vždyť asi jen jedno procento všech Němců byli Židé! Ve Rwandě dochází k něčemu podobnému. Je masakr demokratický, když jej provádí většina? Kdybychom tak uvažovali, pak by demokracie opravdu byla tím, zač ji považoval Platón – hrůzovládou davové vášně.

Vyspělé demokracie se tomuto problému snaží pře-

dejit dvěma způsoby – stanovením pravidel pro formování většinového názoru tak, aby většina byla nejen většinová, nýbrž i demokratická, a zárukou nezadatelných práv, aby demokratické bylo i její vládnutí.

Co vlastně znamená demokratická většina? Především to, **že se na tvorbě většinového názoru podílí celá společnost ve svobodné a informované diskusi.** Většinové rozhodnutí bychom těžko považovali za demokratické, pokud by k němu lidé docházeli naslepo, bez přístupu k nestranným informacím a bez vědomosti, oč vlastně jde. Demokratická společnost, pokud má být demokratická i mezi volbami, v každodenním životě, musí především zaručit co nejširší přístup k informacím. K tomu potřebuje i co nejširší svobodu sdělovacích prostředků, aby účelovost stranického pohledu mohl vyrovnat pohled odlišný. Proto je pro demokracii nezbytná svoboda slova, ale také vyspělá média, která se snaží poctivě informovat, a ne jen manipulovat. Nenávistný bulvární tisk, jakým byla antisemitská periodika před válkou a stranická periodika po ní, ohrožuje sám základ demokracie – informované rozhodování.

Většina západoevropských zemí má stanovené meze, které mají zabránit svévolnému osočování osob a myšlenek. Zkušenost s předválečným antisemitismem Evropu přece jen poučila, i když ne natolik, aby zakázala třeba propagaci drogové závislosti. Není to jen následek síly tabákových lobby, i když ta není zanedbatelná. Jde o to, že každé omezování projevu, byť někdy sebenutnější, je pro svobodu riskantní. Proto vlády v zemích s vyspělou demokracií raději podporují veřejnoprávní média, která bulváru nastavují laťku kvalitního žurnalistiky, a nemusí se obávat, že si tím zneprátní vlivnou skupinu inzerentů.

Je to investice pro demokracii životně nutná. Spoléhání na policejní dozor je zhoubné pro svobodu, zrovna jako vylučné spoléhání na reklamu či sponzory je neméně zhoubné pro informovanost voličů. Nakonec se i americká vláda, vzdor přímo pudovému odporu ke všemu veřejnému podnikání, rozhodla dotovat veřejnoprávní rozhlas, televizi a celou řadu kulturních institucí, od divadel přes památkové objekty až po muzea. **Jde jí totiž o demokracii – a neinformované rozhodnutí, byť většinové, je co ipso nedemokratické.** Informační média a všechn kulturní život potřebují být nezávislé nejen na vládě, ale také na sponzorech a mecenáších. Je to stálé kormidlování mezi Scyllou a Charybdou. Neexistuje jednoduché, jednoznačné řešení, jak zajistit kvalitu a nezávislost tisku a kultury. Jen jedno je naprosto jisté: **demokratická většina musí být většinou dobře informovanou. Každé omezení svobody sdělovacích prostředků, televize, rozhlasu, tisku, včetně omezení ekonomickou lhostejností, znamená riziko, že příští většina nebude informovaná – a tudíž nebude ani demokratická.**

A nejen to: **potřebuje být také většinou reprezentativní.** Rozhodnutí, které ve jménu prosté většiny zrovna přítomných poslanců vnucuje společnosti vůli či zájem jedné vyhraněné skupiny, není demokratické. Proto vyspělé demokracie usilují o způsoby zastoupení, ve kterých by se odrážela rozličnost oblastí, skupinových zájmů, národností. To je jeden z důvodů pro dvoukomorové parlamenty, o nichž ještě bude řeč. Prakticky je to také důvod pro to, aby všichni volení zástupci byli ve stálém styku se svými voliči, i když ani to nestačí. Jde přece i o voliče budoucí. To je pádný důvod pro poslaneckou svědomi-

stost. Nestačí zvednout ruku a hlasovat. Je třeba hlasovat odpovědně. Nakonec nejpádnějším důvodem k odvolání voleného zástupce v příštích volbách není, že nehlasoval podle mé vůle, nýbrž že nehlasoval podle svého svědomí. Že hlasoval lehkomyšlně, neinformovaně – nebo že místo účasti na debatě a hlasování si odskočil do bufetu. Za svědomí a svědomitost není náhrady; bez nich není žádná většina demokratická.

A konečně, **demokratická většina musí být rozvázná.** Čím závažnější rozhodnutí, tím důležitější je, aby se v něm neodrážela nálada okamžiku, která může vzplanout a zas pominout. Proto vyspělé demokracie úmyslně zabudovávají do svého systému mechanismy pro prodloužení rozhodování a vyhýbají se jednorázovým plebiscitům. Užitečné jsou sondy do veřejného mínění, které ukazují dlouhodobý vývoj. Ty musí poslanci brát velmi vážně v potaz. I plebiscit může

být namísto v kritických situacích, kdy jde o zásadní rozhodnutí, ke kterým voliči v poklidné každodennosti nedávají poslancům mandát. Snad v roce 1938 by byl namísto plebiscit, zda chceme bojovat, nebo přijmout mnichovský diktát. Vzhledem k národnostnímu složení první republiky není výsledek zdaleka jasný. Nikdo by však nemohl obviňovat prezidenta, že rozhodl o nás bez nás. Na podzim 1992 byl namísto plebiscit, zda máme rozdělit republiku. Na rozhodnutí tak zásadní nemá žádná vláda mandát, i když dá dohromady většinu v parlamentu. V zásadě však platí, že **demokratické rozhodování má být výrazem informovaného, reprezentativního a rozváženého rozhodování, nejen zrcadlem momentální nálady voličů či osobních zájmů jejich volených zástupců.**

Struktura demokratického systému – způsob voleb, soustava volených zástupců, dělba a meze vládní pravomoci – má především za úkol zajistit, že vládnoucí většina bude co nejvíc demokratická. Jenže život už je takový, že vyvstávají situace, kdy není možné zajistit souhlas široké většiny ani pro základní rozhodnutí, jako je vstup do Evropského společenství. V Rakousku je těsná většina odhlasovala, podle výzkumů veřejného mínění dnes většina lituje. V Norsku tomu bylo opačně. Přesto se země a její vláda musí rozhodnout, a demokracii nezbyvá než se spolehnout na vůli většiny.

To ovšem je problematické. Demokracie je samospráva všech **v zájmu všech**. Proto je ochrana menšiny stejně důležitá jako vůle většiny. To je účel výčtů nezadatelných práv, které tvoří důležitou část každé ústavy. Mají omezit možnou svévoli většiny – či přesněji – zajistit, že rozhodnutí většiny budou vycházet

z úsilí o dobro všech a řídit se úctou ke všem. Zatím platí tolik: **demokracie neznamená jen vládu většiny. Znamená také úctu ke všem, k nám i budoucím, k nám i odlišným.**

V.

Většina, menšina – práva a ohledy

Jak vyvážit vůli většiny a ochranu menšiny, to je snad nejzákladnější problém každé demokracie. Demokracie přece usiluje o to, aby byla vládou všech a pro všechny, ne tvrdou vládou těch, jichž je zrovna víc. Tedy pro všechny – jenže v tomto různorodém světě není rozhodnutí, které by nešlo někomu proti srsti.

A nejen to: zájem, na kterém se třeba dnešní generace bez problému shodne, může poškodit zájem generace, která si dnes hraje na písku a nic proti ničemu nenamítá, jen když jí maminka koupí polárku. U maminky a tatínka si zas každý politik může získat okamžitou popularitu tím, že voličům nabídne blahobyt na dluh. Snížíme daně a vypíšeme půjčku. Splácet budou až ti, kdo ještě patnáct let nebudou mít hlasovací právo – a to už bude politik dávno na penzi. Demokracie potřebuje ochránit i zájmy budoucích.

A ještě něco: je tu i zájem nás všech, kterého se zrovna nikdo nezastává. Pro budoucnost naší země je třeba nutné, abychom zachovali určité procento lesních ploch a mokřadů. Jenže vlastník půlhektarového pozemku nemyslí v procentech. Ten ví nejspíš jen tolik, že kdyby les vykácel a půdu odvodnil, mohl by pozemek prodat jako stavební parcelu a měl by na bavoráka. Anebo na léky pro babičku, které pojišťovna neplatí. Je to tak lidsky pochopitelné – a přitom tak nebezpečné! Demokracie potřebuje ochraňovat nejen zájmy menšin a zájmy nezastoupených, nýbrž také zájmy nás všech proti nám samým. Ano, rozhoduje rozvázná, informovaná většina, ale pokud by jen tak vnucovala svůj názor druhým, bylo by to pro naše dlouhodobé soužití nebezpečné.

Ostatně s tím máme svoji zkušenost. Společnost, která jen prosazuje vůli „širokých lidových vrstev“,

může být „lidová“ či „populistická“, avšak není tím o nic demokratičtější než rozběsněný dav, který v tu chvíli třeba zrovna představuje většinu. Ač to neradi doznáváme, je možné, že v Německu v roce 1933 měli nacisté podporu většiny *politicky angažovaných občanů*, podobně jako komunisté v roce 1948 u nás. Občanská lhostejnost – ono „já se o politiku nestarám“ – je pro demokracii smrtelným ohrožením, protože umožňuje třeba jen hrstce nadšenců a fanatiků, aby se stali rozhodnou většinou těch, kdo „se o politiku starají“. I proto nestačí většinové oprávnění. Demokratická většina si musí dát záležet na ochraně menšin – a to nejen všech, kdo zrovna většinou nejsou, jako opozice či nezletilí, nýbrž i těch, kdo nemají naději, že se v příštích volbách většinou stanou. V takovém postavení jsou například pensisté či Rómové, avšak také všichni, kdo nikdy zastoupení nebudou – hory a lesy naší země, zvěř lesní i polní – za něž jsme neméně odpovědní než za tu většinu těch, kdo přišli k volbám.

Proto prubířským kamenem demokracie není jen, jak dobře vyjadřuje vůli většiny, nýbrž jak dobře dovede pečovat o potřeby té nejmenší menšiny. Jak by se u nás asi vedlo rómské matce čtyř dětí, mluvící maďarsky, které by násilnická bojůvka ubila muže bejsbólovými pálkami před očima dětí? Bylo by to v novinách, zájem by vydržel snad týden, ale co pak? Jak demokratická je naše společnost, se nejlépe pozná podle toho, jak se povede té rómské ženě, ne podle toho, jak se vede mladým, zdravým a dravým.

Řeceno méně dramaticky: zásady práv občana a dobra celku jsou pro demokracii stejně důležité jako princip demokratické většiny. V první řadě to musí být většina volně vytvářená v široké angažovanosti, ve

svobodné diskusi a vzájemné úctě. Avšak to nestačí. Ani většina 99,99 % nemá právo zabít spoluobčana či nenávratně zpusťošit naši společnou zem, zem našich vnuků. Demokracie přestává být hrůzovládou davu teprve tehdy, když prosazuje svůj zdánlivý opak, totiž občanská práva a společné zájmy, které se na žádnou většinu neváží a žádné většině nepodléhají.

Jak je to vlastně s těmi společným zájmy a lidskými právy? Jejich základem je starořímské stoické pojetí omezené svrchovanosti, které z kodexu Justiniána převzal středověk. Římané chápali pravomoc vladařovu jako omezenou přirozeným zákonem, který představuje rozum či *logos*, řád všehomíra. Podle tohoto pojetí ani nejmocnější vladař nemůže poručit přílivu, aby se zastavil, a stejně tak nemůže poručit člověku, nositeli jiskry rozumu, aby popřel svůj rozum a stal se bezduchým nástrojem. Nemůže ho při-

pravit o život, o svobodu a o základní potřeby lidského života. I když to je v jeho fyzické moci, není to nikdy jeho právo. Nejednal by pak už jako vladař, jen jako tyran.

Podobně je tomu se společnými zájmy. Caesar nevládl jen vlastním jménem ani jen jménem „senátu a lidu římského“, jak stávalo na standartách římských kohort. Vládl i ve jménu rozumu, *logu*, a ten musel zastupovat i proti lidské iracionalitě. I kdyby všichni občané chtěli rozebrat aquadukt na stavební kámen – jak se po pádu říše také stalo – je na demokratickém vladaři, vládnoucím ve jménu obecného dobra, aby toto obecné dobro hájil proti sobectví jedinců. Ostatně i pražští měšťané prý reptali, když král Karel IV. ukládal berně a stavěl vodovod, jako dnes řidiči reptají proti katalyzátorům a pěším zónám.

Středověk toto pojetí omezené svrchovanosti převzal, jen *logos* nahradil Bohem či Božím zákonem. Podle tehdejších představ Bůh svěřil vladaři moc, aby ji užíval v zájmu obecného dobra i na ochranu zájmů svých jednotlivých poddaných. Ani ve feudální soustavě není žádná moc neomezená. Vladař odpovídá za své činy Bohu – a to bral středověk vážně. Šlechtici odpovídají vladaři, vladykové šlechticům, sedláci vladykům. Každé postavení ve společnosti má své povinnosti, avšak také své výsady – ač na dolních příčkách žebříčku těch výsad mnoho nezbývá. Přesto ani tu není žádná moc neomezená, „svrchovaná“.

Teprve se zrodem nacionalismu a „národního“ státu vzniká představa neomezené svrchovanosti. Tu už není svrchovaný zákon, tu už nejsme svrchovaní my všichni individuálně. Svrchovaný prý už je jen „lid“. Ve chvílích vášně vzniká přesvědčení, že k lidu

nepatří ti, kdo se liší, že k němu nepatří kritikové ani jen ti neurčití „nepřejníci“. Lid mluví jedním hlasem – a to tím vladařovým. Tu vzniká idea „státního zájmu“ a představa, že „vůle národa“ či slovo „vůdce“ má neomezenou platnost.

Tu vzniká další rozpor, se kterým se demokracie potýká. Není možné přiřknout absolutní přednost nárokům jedinců. Vladař či společnost musí být schopni jednat ve jménu obecného dobra – třeba v zájmu udržitelnosti dotovat železniční dopravu, i když každý jedinec touží po autíčku a o ozónovou vrstvu se nestará. Jenže stejně nemůže demokracie přiřknout absolutní přednost nárokům obecného dobra, zvlášť když to dobro nabude tak vágní podoby jako „národní čest“ či „blaho lidstva“. Právě takové absolutizaci nároků vzdorovali osvícenci pojetím nezadatelných lidských práv. Je to vlastně obnovené stoické pojetí: rád všehomíra – přírody či rozumu – nás podle Locka učí, že jsouce si všichni rovni, nemáme se zkracovat na životě, na svobodě či na úsilí o hmotné zajištění. To se například autorům americké Deklarace nezávislosti v roce 1775 jejich vlastními slovy jevilo jako „self-evident“, *samo-zřejmé*. Protože člověk je rozumovou bytostí, má právo na život hodný takové bytosti, a tudíž i na všechno, čeho je k tomu třeba.

Podle Locka a americké Deklarace nezávislosti má prý člověk především **právo na život**. K tomu dnes potřebujeme dodat, že ne jen člověk. Všechno, co žije, si života váží a snaží si jej zachovat. I zanedbaná květina, i zraněné zvíře zápasí o život. Ničemu a nikomu nemůžeme život odebrat svévolně, bezdůvodně. Nemůžeme mu jej odebrat ani nepřímou, tím, že mu upřeme základní životní potřeby. Kdo znečišťuje spodní vody, kácí lesy, zelené plíce země, či zamořuje

ovzduší toxickými exhaláty, upírá člověku základní nezadatelné právo na život. A zas nejen člověku: upírá právo na život všem, kdo jsou na zdravých lesech závislí. Život, to je základ všeho, a tudíž podle osvícenců to nejzákladnější nezadatelné právo: právo na život a na trvale udržitelné prostředí života. Znečištěním vody zabíjíme stejně jako narkotiky: ti, kdo splachují fosfáty do vodních toků, kdo vypouštějí freon či oxid siřičitý do ovzduší či prodávají dětem narkotika, se chovají stejně nepřijatelně. Život je nezadatelné právo.

Za druhé má člověk **právo na svobodu**, protože život v otroctví není hodný rozumové bytosti. I to je zas třeba pojmut široce. Tak třeba právo na svobodu předpokládá právo na přístup k pravdě. Člověk je bytost zoufale nedostatečně vybavená pudy. Aby mohl ve světě vůbec jednat, potřebuje si vytvořit spolehlivou představu o tom, jak se věci mají. Jinak je obětí osudu, bezmocný: nemůže se orientovat, a tudíž se nemůže ani svobodně rozhodovat. Proto je právo na pravdu nezadatelné lidské právo. Z práva na pravdu můžeme také odvodit právo na školení a lékařskou péči, snad i právo na práci. To už jsou otázky, které v demokratických zemích řeší zákonodárny sbory i soudy, které zákon vykládají. Základní však je, že právo na život a svobodu, se vším, co k tomu náleží, nemůže člověku nikdo oprávněně odeprít.

John Locke uvádí ještě třetí právo, „the pursuit of property“ či doslova na honbu za majetkem, což Američané ve své puritánské prostotě v Deklaraci nezávislosti změnili na honbu za štěstím – tedy na **právo usilovat o štěstí**. Osvícenci totiž byli přesvědčeni, že štěstí je něco, o čem člověk může a má usilovat, a ne otázka náhody. Mimoto pevně věřili, že ač majetek

sám štěstí neznamena a ani k němu nevede, je pro ně nutným předpokladem. Teprve romantikové se vrátili k novozákonnímu poznání, že základní propojení je mezi štěstím a prostotou. Zakladatelé americké demokracie ještě věřili, že čím vyšší spotřební úroveň, tím pravděpodobnější je, že lidé budou šťastní – a že tudíž nikdo nemá právo člověku odeprít možnost usilovat o hmotné zabezpečení.

Jenže co konkrétně toto právo na úsilí o majetek či o údajné hmotné předpoklady „štěstí“ znamená? Má někdo povinnost mi hmotné předpoklady štěstí poskytnout? Sotva. To neplatí ani o životě. Nemám právo, aby mi někdo život poskytl, jen, aby mě o něj nikdo svévolně nepřipravil – a to právo má ostatně každá živá bytost. Se svobodou už je to méně jednoznačné. Potřebuji nejen, aby mě o ni nikdo nepřipravil, nýbrž také, aby společnost vytvořila podmínky, ve kte-

rých je svoboda možná - či v případě mimolidských živočichů, aby ochránila biotopy k životu potřebné. A co s hmotným zajištěním? Jistě, společnost má povinnost zajistit, aby mafie a monopoly nepřipravovaly občany o možnost zajistit si práci živobytí, jak se dnes běžně stává po celé zemi. Má však také povinnost zajistit svým občanům pracovní příležitosti? Do jaké míry? Tu zas do hry vstupují parlamenty a soudy, které lidská práva vykládají. Zkušenost lidstva nepotvrzuje tezi, že svoboda trhu automaticky zaručí svobodu občanskou. I tu vzniká rozpor: ekonomický monopol, ať vládní nebo soukromý, přeje autoritářství, decentralizovaná ekonomika, drobné podnikání soukromé či družstevní, naopak podporuje demokracii. Jak vyvážit svobodu podnikání a existenční jistotu? Lidem je třeba obojího. I to je stálé vyvažování, kterým žije demokracie. Jde však o to, že uznání nezadatelných práv je pro demokracii stejně základní jako uznání zásady většiny.

Demokratická většina, ani většina demokraticky tvořená, není nakonec „svrchovaná“. Její svrchovanost, tak jako každá svrchovanost, je omezena úctou ke každému a k jeho právům. Žádná většina, ani většina „všech“ mimo mne, nemá právo omezit život, svobodu a práci ani menšiny jediného jedince. **Demokracie není vládou anonymního „lidu“.** Je vládou každého z nás ve prospěch jak každého, tak všech, nás i budoucích, lidí i přírody. **Proto jejím nejzákladnějším a nejobtížnějším úkolem je stálé vyrovnávání vůle většiny a práv všech menšin.** **Nejzákladnějším zastáncem demokracie je ten, kdo se zastává práv všech zneprávněných - řečeno s biblí, sirotů, chudých a vdov.**

Co přesně ta práva představují, je nutně otázkou vykladu. To je, proč nezávislé soudnictví i rozvázný parlament jsou pro demokracii tak důležité. **Některá „práva“ jsou prostě návyky tak vžitá, že o nich nikdo nepochybuje.** V anglickém návykovém právu či *common law* vytváří právo precedent. To, že od nepaměti vodím svou krávu tvojí loukou k řece pít, vytváří (zvykové) právo, které musíš vzít v potaz, až na louce vystavíš plot. Takové právo může i zaniknout zneužíváním. A nejen to, může se stát bezprávním. Diskriminace vůči černochům se v některých částech Spojených států jevila jako „právo“ bílých. Dnes je soudy posuzují jako bezprávné.

Zřejmě je tu i vyšší autorita. Tou je nejprve **občanské právo, které mi uděluje ústava a zákonodárství mé země.** Tak třeba „právo“ jezdit soukromým automobilem je při nejlepším návykové právo, zatímco právo svobodně vyjádřit svůj názor, aniž bych se musel dožadovat něčího svolení či vystavovat se neblahým následkům, je právo, které mi zaručují ústava a zákony. Totéž platí o právu na osobní bezpečí či právo na život: i ty mi zákony zaručují.

Znamená to, že mohu beztrestně ohrozit či zabít uprchlíka, který ilegálně překročí státní hranici? Ne-
ní občanem, nemá občanská práva. A přesto nemo-
hu. Tu narážíme na třetí úroveň práv, **na lidská práva, která přičítáme člověku prostě proto, že je člověkem, bez ohledu na zvyk a zákon.** Podle některých soudobých filosofů představují taková práva jen nezpochybněný konsensus lidstva. Jiní je považují za zákon Boží. Jiní poukazují na to, že tak zvaná „lidská práva“ velmi přesně vyjadřují nezbytné předpoklady lidského soužití, jako je potřeba společenských a zranitelných bytostí důvěřovat jeden druhé-

mu. To jsou pak ta „přirozená“ práva, o kterých hovořil John Locke.

I proto závisí demokracie tak bezprostředně na vzájemné úctě a dobré vůli všech. Každý pokus o přesný soupis práv a povinností nevyhnutelně končí neúspěchem. Můžeme a potřebujeme stanovit zásady našeho soužití. Můžeme a potřebujeme vytvořit struktury jejich uplatňování. Přesto jednoznačných případů najdeme pramálo. Ve složitosti života závisí naše soužití na ochotě omezit vlastní svévůli ve prospěch druhých i ve prospěch všech a všeho, dnes i zítra a v příštím století.

Neexistuje jednoznačný návod, jak vytvořit demokracii snadno a rychle. Můžeme si uvědomit, co znamená demokratický přístup k životu, k našim bližním a k světu. A pak ještě něco. V boji všech proti všem – Thomas Hobbes to považoval za přirozený stav, Augustinus Aurelius to popsal přesněji jako velký brloh lotrovský – by úcta k druhým a dobrá vůle neměly šanci. Potřebujeme se zamyslet také nad tím, jak uspořádat věci obecné tak, aby v nich vzájemná úcta a dobrá vůle vůbec měly šanci.

VI.

Vladaři a jejich zástupci

Demokracie je vládou všech – a nad nikým, jen nad sebou samými. Tím je tento systém náročný. Totiž každý občan v demokracii nese vladařskou odpovědnost, jakou měl zastara jen knížepán. Nikdo nemůže mávnout rukou a prohlásit, že do toho mu nic není, o to ať se postarají na zámku či na úřadě. Ať už je to zamoření smíchovského ovzduší automobilovými exhaláty, ničení Českého krasu německou cementárnou nebo potíže našeho zdravotnictví, v demokracii se všechno týká každého z nás. Nic není lhostejné, nic není „jejich“ věc – všechno je naše odpovědnost. Nic není zhoubnější než učit občany, aby to nechali na vládě.

V počátcích demokracie ve Švýcarsku či v americké Nové Anglii vykonávali občané svou vladařskou odpovědnost zcela konkrétně. Vzdálenosti tu byly veliké, obykle den cesty volským spřežením z jedné obce do druhé, a problémy většinou čistě místního rázu. Řešili je tedy občané v každé obci na obecní schůzi, jakou popisuje Klosterman ve své jihočeské romanci *Mlhy na Blatech*, když se sedláci sejdou a svorně si rozparcelují na záhumenky Kubatův odkaz, kdysi svobodná Blata, ostrůvek volnosti v té naší sešněrované zemi. V některých amerických státech je tomu tak dodnes. V novoanglických státech svolá zastupitelstvo jednou či dvakrát do roka obecní schůzi, na té občané prodiskutují, co je třeba rozhodnout, svá rozhodnutí si odhlasují a stanoví si daně k jejich uskutečnění, když dnes v rámci ustanovení, schválených parlamentem kdesi daleko v hlavním městě. V Sharonu, jedné z nejmenších a nejdlejších newhampshirských obcí, kde jsem prožil dvacet let života, bylo celkem 74 občanů. Vládu jsme vykonávali na občasných schůzích v bývalé jednotřídce, kde ještě visela foto-

grafie prezidenta Lincolna z doby jeho prvního zvolení, ještě bez vousů. Pověsila ji tam tehdy paní učitelka v roce 1860 a nikdo se nedostal k tomu, aby ji sundal.*

Dnes je to neskutečné, avšak stejně to bylo kouzelné. Byla to totiž ta proslulá „přímá demokracie“, ve které nic nestojí v cestě výkonu přímé vůle občanů – a také nic občana nechrání před svévolnou náladou davu, jak ji známe z lynčování nebo z Leninova *Státu a revoluce*. Slušní lidé toho později litují, ač ve chvíli činu to byla „vůle lidu“ a „přímá demokracie“. V newhampshirské obci Sharon před čtvrtstoletím to ještě fungovalo docela po sousedsku. Znalí jsme se všichni navzájem, stýkali jsme se, obecní zájmy jsme mohli prodiskutovat nad meltou a koblihou v rychlém občerstvení, kde jsme se pravidelně scházivali po ránu na přesnídávku. Podobně to asi fungovalo za starých časů v celé Nové Anglii nebo také v malých obcích ve Švýcarsku. Ve velkých, anonymních společnostech, kde se lidé neznají, nemají čas věci prohodit, by se taková „přímá“ demokracie velmi snadno zvrhla v davovou vůli desetitisíců zfanatizovaných příznivců režimu na sportovním stadionu, jak to výborně uměli organizovat nacisté. Ostatně komunisté si v tom s nimi nezadali. Jen vzpomeňte na procesy s Horákovou či se Slánským! Vzdor rozdílu mezi oběťmi mechanismus „vůle lidu“ fungoval bez chybičky.

Proto je na obranu demokracie potřeba zabudovat mezi vůli davu a výkon vlády ochranné mezičlánky, které poskytuje *reprezentativní* či *zastupitelská* de-

* Psal jsem o tom v samizdatové knížce *Čertování s Mišou*. Po listopadu 1989 ji vydalo Státní pedagogické nakladatelství pod názvem *Dopisy přes oceán*.

mokracie. Občané sami jsou dál vladaři za všechno nakonec odpovědnými, takže jim nic nemůže být lhostejné. Svou vládu však už nevykonávají bezprostředně, nýbrž si volí zástupce do sborů, které vládnou jejich jménem. Ani to ovšem není absolutní záruka proti ukvapeným náladám a rozhodnutím. Ve věcech lidských takovou záruku neposkytuje nic. Avšak volení zástupci přece jen mohou věci lépe promyslet, prostudovat – pokud zrovna nehrají na počítači solitaire – a důkladněji prodebatovat než třeba milion obyvatel velkoměsta. Mnoholetá zkušenost se zastupitelskou demokracií v anglosaských a severských zemích to potvrzuje.

Se zastupitelskou demokracií ovšem vzniká jiný problém: jak zajistit, aby zástupci skutečně zastupovali své voliče? V Anglii až do 19. století platilo, že poslanci, jakkoliv zvolení, zastupují poddané Jeho Veli-

čenstva jako celek. V amerických počátcích byl přístup jiný. Voliči v dané obci se sejdou, jak ostatně bylo zvykem, a vyberou ze svého středu jednoho, koho si váží a jehož úsudku důvěřují. Neřeknou mu, jak či pro co má hlasovat. To nemohou vědět předem a ostatně nemají znalosti, aby mohli sebevědomě rozhodovat. Proto je tak důležité, aby za svého zástupce vybrali někoho, o jehož osobních kvalitách nepochybují. Zvolením mu totiž dávají něco jako plnou moc, aby rozhodoval za ně. Podle tehdejších představ pak zastupitelský sbor, který se schází v hlavním městě třeba několik dní cesty vzdáleném, měl být shromážděním těch nejschopnějších a nejváženějších občanů, kteří by rozhodovali za nás na základě co nejlepších a nejúplnějších informací, po důkladném rozvážení, avšak nakonec podle toho, co sami uznají za nejlepší. Jistě, když nebudeme spokojeni, můžeme je odvolat, jenže to už může být pozdě. Proto je tak důležité, abychom mohli zvolenému zástupci důvěřovat – a proto dodnes v amerických volebních kampaních osobní vlastnosti kandidátů přijdou na přetřes stejně důkladně, jako jejich politické názory.

Tak alespoň se to jevílo v počátcích. Zakladatelé americké demokracie – a ostatně i jejich angličtí kolegové – považovali stranickost za největší hrozbu demokratické společnosti. Totiž jako straníci by už volení zástupci lidu nerozhodovali jen na základě svého nejlepšího, informovaného a nepředpojatého úsudku – doslova *nestranně* – nýbrž jako straníci, zástupci dílčích zájmů. Demokracie by se pak zvrhla z rozváženého rozhodování pro dobro všech na boj – či maximálně kompromis – různých zájmových skupin, zaslepených ideologií. Proto se američtí *Founding Fathers* čili „(pra)otci zakladatelé“ usilovně snažili

zamezit růstu zájmových seskupení, stran a stranictví vůbec.

Podobně se věci jevíly lidem Občanského fóra, kteří obnovovali naši demokracii po padesáti letech totality s heslem „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny!“ Vedly je stejné důvody, jako kdysi zakladatele americké demokracie. I oni chtěli založit společenské rozhodování jen a jen na obecné dobré vůli a rozvázném rozhodování. Podobně jako jejich američtí předchůdci i oni zjistili, že zvláštní zájmy jsou skutečností každé složitější společnosti a že velkou částí demokratické praxe je nutně jejich vyrovnávání. I kdybychom neměli strany, pokud nabízíme kvalitní vápenec nebo potenciální trh pro výrobce cigaret, budeme mít lobby. Aby nedošlo k jednostrannému převálcování obecných zájmů zástupci zájmů zvláštních, k tomu jsou nutným nástrojem strany jako seskupení na základě shodného přístupu k věcem obecným. Volba člena zastupitelského sboru se nutně váže nejen na osobní vlastnosti kandidáta, nýbrž také na to, k jakému celkovému postoji se hlásí, a jaké zájmy bude tudíž nejpravděpodobněji zastávat.

Jenže mají pak ještě voliči vůbec vybírat osobnosti - anebo mají volit jen mezi stranami, tedy volit určitý názor a nechat to na předsednictvu strany, kdo bude tento názor zastupovat v parlamentu?

Systém **poměrného zastoupení** de facto nabízí voliči spíše výběr názorů než osobností. Volič volí stranu, strana si pak vybírá lidi, kteří ji mají zastupovat. V praxi jednotlivé strany sestaví kandidátní listinu s pevně stanoveným pořadím svých věrných, které chtějí kandidovat do parlamentu. Ve volbách voliči odevzdávají hlas té či oné straně. Hlasy se sečtou v celé zemi, křesla v parlamentu se rozdělí v poměru

odevzdaných hlasů a jednotlivé strany vyšlou do parlamentu zástupce podle svého pořadníku - volební listiny - až do počtu křesel, který odpovídá počtu odevzdaných hlasů. Tedy pokud straně X odevzdá své hlasy deset procent voličů, strana má nárok na desetinu parlamentních mandátů - a poslanci se stanou kandidáti nejvýše umístění na volební listině. Ti pak zastupují svou stranu a té, nikoliv individuálnímu voliči, jsou odpovědní.

Systém poměrného zastoupení se v praxi z celé řady důvodů ukázal jako velice problematický. Především vede k tříštění politického spektra na nekonečnou řadu drobných straníček. Když se sčítají hlasy z celé země, musel by v tom být čert, aby se v celé zemi nesešlo alespoň tolik hlasů, aby vystačily na jedno parlamentní křeslo třeba i pro Stranu milovníků černé tlačenky! Každý ambiciózní politik pak žije ve stálém pokušení založit si svou vlastní stranu. Ta třeba v celé zemi opravdu získá dost hlasů jen na jediný mandát, ale ve vlastní straně je politik vždy na prvním místě, a to mu na zvolení stačí. Kdyby byl třeba desátý na kandidátce velké strany, bylo by to riskantnější. Tak vznikají nové a nové strany, až jich v parlamentu první republiky bylo zastoupeno na třicet. Vytvořit vládu a získat pro ni parlamentní většinu bylo možné jen díky neformálnímu seskupení promasarykovských stran, zvanému tehdy „pětka“, v němž zástupci pěti nejsilnějších seskupení řešili problémy mezi sebou, než je vůbec předložili parlamentu.

Poměrné zastoupení má také tu nevýhodu, že vede k poslanecké nezodpovědnosti vůči voličům. Když voliči nevolí jedince, nýbrž stranu, těžko mohou jednotlivé poslance ovlivnit svým hlasováním. Poslanci ovšem záleží na celkovém úspěchu jeho strany, avšak

o přízeň voličů se osobně ucházet nemusí. Ti třeba nechtějí zástupce, který havaruje nedbalým řízením a dovolává se poslanecké imunity, ale co na tom, když ho předsednictvo v příštích volbách zas umístí vysoko na kandidátku? Poslanec se pak musí starat o přízeň mocných ve své straně a trochu také o celkový úspěch strany. To rozhoduje o jeho šancích na znovuzvolení víc než jeho obliba mezi voliči, ze stranickosti tak roste další stranickost.

Z té pak vyrůstá demagogie. Protože kandidát se neobrací přímo a jednoznačně ku konkrétním voličům, nýbrž k voličům jako k celku, nejde mu o to, aby nabízel konkrétní řešení konkrétních místních problémů. Jde mu jen o celkovou náladu, o obecné rozpoložení voličů k jeho straně. Konkrétní řešení místních problémů jeho šance na zvolení příliš neposílí. Stejně ho voliči nemohou potrestat: mohou od-

mítnout volit jeho stranu jako celek, avšak pokud ho stranické vedení postaví dost vysoko, nemusí mu na tom záležet. Výhodnější je vzletná rétorika a vzletné sliby, které získají přízeň straně jako celku. Z voleb se pak stává plebiscit na celkovou podporu či zamítnutí určitého směru či tónu politického hlasu.

Někdy je ovšem plebiscitu třeba. Naše první polis-topadové volby byly de facto plebiscitem o předešlém režimu s jednoznačným výsledkem. To však jsou výjimky. V každodenní legislativní práci systém poměrného zastoupení poslaneckou svědomitost příliš nepodporuje.

Jiné přednosti a nevýhody má **anglosaský většinový systém**. Podle něho kandidáti kandidují přímo za okres, kde žijí a kde je lidé znají. Jen jeden z nich vyhraje, a ten pak jde do parlamentu zastupovat zájmy všech voličů svého okresu, bez ohledu na jejich stranickou příslušnost. V tomto systému jsem žil jak ve státu New Hampshire, tak předtím ve státu Massachusetts. Nikdy se mi nestalo, že bych se v něčem obrátil na poslance a ten by se mě ptal, kterou stranu jsem volil. Nikdy jsem nedoplatil na to, že se svým masarykovským pozadím jsem se pochopitelně angažoval v Demokratické straně ve státě, kde častěji vyhrávali Republikáni – stejně jako v předchozích dvaceti letech, kdy jsem žil v převážně demokratickém státě, mi mé názory nepřinesly žádné výhody. Vyspělá demokracie nechápe opozici jako nepřitele, nýbrž jako dialektického spoluhráče v úkolu spravování věcí obecných.

To je, mimochodem, důležité. Poslanec většinově zvolený totiž nezastupuje na prvním místě svoji stranu, nýbrž voliče svého okresu, včetně těch, kteří svůj hlas dali někomu jinému. Voliči pak mohou sledovat,

jak zastupuje jejich zájmy, zda a jak hlasuje – či hraje počítačové hry – a jak úspěšně řeší problémy, které jim leží na srdci. Pro jeho znovuzvolení je názor voličů důležitější než názor stranických šéfů. Stranickost mu může být spíš zátěží: má přece zastupovat všechny! Velké strany pak přestávají být monolity jednoho názoru a stávají se volnými sdruženími lidí určité celkové orientace, která může zahrnout celou škálu konkrétních názorů. Malé strany mizí. Žádná z nich není obvykle natolik silná, aby získala většinu alespoň v jednom volebním okrese a dostala se do parlamentu.

Mezi světovými válkami došly evropské parlamenty, založené na poměrném zastoupení, na pokraj zániku z velké části pro svou neschopnost vládnout. Se-stavení vlády z tolika straniček si vyžadovalo tolik kompromisů, že vlády se raději vyhýbaly jednoznačným rozhodnutím. Problémy zůstaly bez řešení, až v Německu v roce 1933 a u nás v roce 1948 převzala všechnu moc jedna strana, která za svou přednost prohlašovala schopnost jednat – a docílovala jí potlačením všech ostatních.

Takové bezmocnosti se politické systémy založené na většinovém hlasování vcelku vyhnuly. Potýkaly se s jinými problémy. Tím hlavním je, že většinově zvolený parlament není reprezentativní. Menšinovým zájmům se ve většinovém parlamentu nedostane zastoupení. Pokud jednu stranu volí 51 % hlasujících ve všech okresech, bude se parlament sestávat výhradně z poslanců této strany – a 49 %, tedy skoro polovina voličů, kteří hlasovali pro druhou stranu, bude bez zastoupení. Je ostatně možné, že by jedna strana získala minimální většinu v malé většině drobných okresů, druhá strana drtivou většinu v ostatních po-

četných okresech – a třeba jen malá menšina voličů by skončila s absolutní většinou v parlamentu! Ve Spojených státech k tomu občas dojde.

Podobně je v anglosaském většinovém systému obtížné zajistit zastoupení pro velmi početné menšiny, pokud žijí roztroušeny po všech okresech. Proto se většina vyspěle demokratických zemí uchyluje ke kompromisům. Jedním z nejstarších, dnes silně zpochybněným, je tzv. *gerrymandering*, vytváření geograficky groteskních okresů, jen aby se zajistilo, že alespoň v jednom bude celostátní menšina většinou.

Běžnější jsou pokusy propojit prvky obou systémů. V evropských zemích se například zavádějí prvky většinového systému, aby se předešlo bezmocným vládám typickým pro poměrné zastoupení. K tomu se však připojují prvky poměrného zastoupení, aby se dostaly ke slovu i menšinové zájmy. Tak polovina poslanců v německém parlamentu je volena většinově, za okresy, druhá polovina poměrně, takže se do parlamentu dostanou i zástupci zájmů, pro které v celé zemi hlasuje jen zákonem stanovené minimum nutné k vstupu do parlamentu. Fakticky pak vzniká systém dvou velkých stran, které jsou však vnitřně mnohotvárné a zastupují i řadu nesourodých zájmů. Svou velikostí zaručují vládyschopnost, svou různorodostí reprezentativnost. Jinou možností vyvážení představuje dvoukomorový systém, s jednou komorou volenou v poměrném, druhou ve většinovém hlasování. Je to systém, který se v demokratické praxi osvědčuje snad nejlépe.

Ovšem systém dvou velkých, mnohotvárných stran se nedá prostě naordinovat. Vyžaduje poměrně velkou občanskou i poslaneckou vyspělost. Vyžaduje především schopnost a ochotu překonat v sobě evropský

fanatismus a řevnivost, kterých totalitní systémy využívají stejně, jako komunisté uplatňovali stranickost a leninské bojové postoje k drcení jinak smýšlejících. Kde je občan s odlišnými názory chápán jako odpůrce či přímo nepřítel, tam to má demokracie těžké. Na straně poslanců pak takový systém vyžaduje ochotu a schopnost povznést se nad osobní zájem a řídit se obecným dobrem a meritem věci. Kde žijí lidé s klapkami svého „názoru“ na očích a v bojovém střehu proti všem, tam není demokracie možná zcela bez ohledu na systém zastoupení, pro který se rozhodne.

„Velká“ demokracie nakonec předpokládá zázemí občanské angažovanosti, té drobné demokratičnosti v nás, která se projevuje třeba jen tím, že nepředbíme ve frontě, nepohazujeme odpadky či nediskriminujeme vyznání či barvu pleti. Když nenecháme otázky školy na ministerstvu, nýbrž přijdeme na rodičovské sdružení. Nebo když nenecháme českou krásu cementárnám. Vláda, to jsou jen naši zástupci. Vladaři jsme my. To je demokracie – a nejlépe se buduje, když každý začneme od sebe, ne prosazováním osobních zájmů, nýbrž společným hledáním věcí obecně prospěšných.

VII.

**Prezident, premiér,
sněmovna, senát**

Víte, že prezident je vlastně takový volený král, jako náš Jiří z Poděbrad či Vilém Oranžský po anglické sametové revoluci roku 1688? A že senát je vlastně novodobá verze stavovského sněmu? A že to všechno jsou právě dnes a právě v demokracii velice užitečné instituce, i když znějí tak trochu jako z pozdního středověku?

Došlo k tomu asi tak. Se vznikem velkých administrativních celků na počátku novověku se kralování stalo záležitostí pro odborníky. Král sice mohl „uvalit berni“, jenže vypočítávat ji, vybírat ji, vyúčtovat ji, to už si vyžadovalo odborné znalosti. Král mohl vyhlásit válku, avšak shromáždit a vycvičit vojsko, zajistit vyzbrojení a zásobování (o píci pro koně ani nemluvě) – to opět vyžadovalo odborníky. Postupně tak vznikaly sbory královských poradců v tom či onom oboru – královi ministři – a úřad králova důvěrníka z nejdůvěrnějších, prvního z králových ministrů. A tu to máte: ministerský předseda se sněmem správců, odpovědný nejprve králi, postupně čím dál tím víc parlamentu.

A co potom s králem? Země, kde vznikla hluboce zakořeněná demokracie, jako Anglie a severské země, se královské autority nemusely bát a úřad krále si zachovaly pro ceremoniální účely. Tam, kde tradice zůstala živá, jako třeba v Dánsku, je král skoro něco jako živý státní znak. Není ovšem hlavou státu doslovně vzato. Mimo kladení věnců toho v popisu práce moc nemá, pokud si vliv nezajistí morální autoritou. Moc má v rukou spíš ministerský předseda. Totu se sluší spílat, když se něco nedaří, či ho chválit, když se naopak daří, jenže na to obvykle zapomínáme. Král je něco mnohem víc: je symbolem, ztělesněním státu, jeho vědomím i svědomím – a ty každá země potřebuje jako sůl. Tedy ať žije král – a tam, kde

tradice vzala za své díky králům jako Ferdinand II. či prezidentům jako Gustáv Husák, ať žije alespoň volený někdo, ke komu můžeme mít úctu a na koho můžeme být hrdí. Ať žije prezident!

Prezident ovšem může mít větší či menší morální autoritu, může mít i ústavní výsady, které symbolický král nemá. Francouzský prezident disponuje podstatně větší vládní pravomocí než anglický král. Masaryk svojí morální autoritou nejspíš předčil oba. Přesto platí zásada: král či prezident je symbolický zastupitel země a jejího lidu, ministerský předseda je politik, který spolu se sborem ministrů – s vládou, s níž společně odpovídá parlamentu – má na starosti faktické spravování věcí veřejných.

Poněkud jinak to vypadá ve Spojených státech, které s monarchií skoncovaly již na konci osmnáctého století, a kde tedy nedošlo k postupnému omezování královské pravomoci. Spojené státy funkci ministerského předsedy neznají a vlastně ani nemají něco, co by odpovídalo evropské vládě, která rozhoduje a odpovídá za svá rozhodnutí parlamentu. Vládne prezident se všemi pravomocemi vlády a zároveň vládne parlament. Každé čtyři roky volí Američané prezidenta z kandidátů, kteří zvítězili v předběžném, vnitrostranickém kole voleb. Mimoto volí dvoukomorový parlament či *Congress*, který odpovídá za zákonodárství a schvaluje rozpočet. Poslaneckou sněmovnu čili *House of Representatives* volí každé dva roky, senát po třetinách – jednu třetinu senátorů volí každé dva roky na šest let.

To všechno zní poněkud chaoticky, ač to má svoji logiku. Dvoukomorový systém vznikl v Anglii zcela přirozenou cestou. Král měl již od středověku sbor poradců z vyšší šlechty a z vyššího duchovenstva, ke

kterému se podle starých zvyklostí obracel o radu a podporu svých rozhodnutí – a také o finanční zabezpečení své vlády. Z tohoto středověkého sboru vznikla celkem přirozeně dnešní šlechtická (horní) sněmovna, *House of Lords*. S růstem důležitosti svobodného zemanstva a měst však angličtí panovníci zjistili, že hlavní zdroj daňových příjmů se posunul do měšťanských řad a že k zajištění dostatečného daňového zisku potřebují svolávat také zástupce měst, rytířů a zemanů. Tak vznikla lidová (dolní) sněmovna, *House of Commons*. V Anglii dvoukomorový systém odpovídal potřebám společnosti rozdělené na šlechtu a „prostý lid“ – ač v počátku to s touto prostotou nebylo valné, protože šlo o zámožné měšťany a nižší šlechtu. Princip tu však již byl.

Američané si dvoukomorový systém vypůjčili pro jiné účely, totiž pro zastoupení spolkových států a za-

stoupení občanů. Když se zástupci jednotlivých severoamerických států v roce 1788 sešli ve Filadelfii, aby uzavřeli novou státní smlouvu, narazili na jeden zdánlivě neřešitelný střet. Na jedné straně se všechny státy dožadovaly rovnoprávného zastoupení. Byly to tehdy skutečně svrchované státy a trvaly na své rovnosti. Jenže velké, lidnaté státy, jako Massachusetts nebo New York, prosazovaly nárok na silnější hlas ve společném rozhodování než třeba Rhode Island s tehdejšími třemi tisíci obyvatel.

Ústavodárné shromáždění to vyřešilo kompromisem, který se osvědčuje dodnes. V senátu jsou zastoupeny spolkové státy. Každý z nich, bez ohledu na velikost, zastupují dva senátoři, dvacetitřímilionovou Kalifornii stejně jako Severní Dakotu s 652 tisíci obyvatel. Ve druhé komoře, poslanecké sněmovně, jsou zastoupeni voliči podle početního klíče. Úkolem senátorů původně bylo zastupovat zájmy jednotlivých států – a také až do poloviny devatenáctého století jmenovaly senátory do Washingtonu jejich vlády. Volení byli v počátcích jen poslanci dolní sněmovny, ne senátu – a volební právo měli jen bílí mužští vlastníci nemovitostí.

S postupem demokracie se volební právo rozšířilo na všechny občany a senátoři jsou dnes voleni voliči přímo, stejně jako poslanci. Rozdíl mezi senátem a sněmovnou je jiný. Poslanci jsou voleni na dva roky, senátoři na šest let. Nemusí se hned po zvolení starat o příští volby. Mohou se zabývat otázkami celkové koncepce vládní politiky doma i v zahraničí. Mohou si dovolit být státníky, ne jen politiky. Senátorovo znovuzvolení závisí především na tom, zda se osvědčil jako státník – a zda voliči jeho státu schvalují jeho postup.

U poslance to bývá jiné. Jeho znovuzvolení se váže velmi přímo na to, jak svědomitě si hleděl svých poslanceckých povinností, jak úspěšně řešil problémy svého okresu a jak dostupný a vstřícný byl vůči svým voličům. Pokaždé, když poslanec pomůže děvčeti nebo chlapci na kadetku, když přiláká do okresu novou výrobu a s ní pracovní příležitosti, kdykoliv poplatníkoví vyřeší problém s úřady, znamená to v příštích volbách o hlas víc – a jen tak se volby vyhrávají. Američtí poslanci prostě potřebují být především praktickými politiky. Senátoři se oproti tomu potřebují prokázat jako státníci – a šestiletý termín jim k tomu poskytuje prostor.

Dvoukomorový systém prostě umožňuje dělbu práce podobně jako oddělení funkcí symbolického prezidenta či krále a výkonného ministerského předsedy. Za velkou přednost dvoukomorového systému se obvykle pokládá to, že umožňuje zastoupení různých druhů zájmů. Kdyby naše společná první republika měla senát s rovnoprávným zemským zastoupením Slovenska, Podkarpatské Rusi, Slezska, Čech a Moravy a celostátně volenou poslanceckou sněmovnu, snad by vládní politika dokázala citlivěji řešit obtížné problémy mnohonárodnostního státu.

Současná česká republika potřebuje dvoukomorový parlament z opačného důvodu. Je nás hrstička a jsme všichni na jedno brdo. Stačí pár neděl, aby se nálada či vášeň rozletěla po celé republice – a stačí dalších čtrnáct dní, abychom zas ztratili zájem. Jen vzpomeňte třeba na kauzu katedrála! Jenže v jednokomorovém systému by mohlo stačit těch pár neděl, aby rozvášněný parlament odhlasoval zákon, který pak je zatraceně těžké odvolat. Rozdělení republiky bez referenda, bez rozvážení, jen několika hlasy by se

v našich parlamentních dějinách mohlo stát klasickým příkladem. „Act in haste, repent at leisure,“ říkají Angličané. „Jednej unáhleně a budeš rozvázně litovat.“ Senát je naprosto nezbytná pojistka proti ukvapenosti. Jen se zamyslete nad zákony posledních pěti let! Nemyslíte, že by dnes řada našich zákonů a náš život s nimi mohly vypadat docela jinak, kdyby konečné znění zákona bylo kompromisem mezi verzí navrženou třeba poměrně volenou sněmovnou a druhou verzí navrženou většinově voleným senátem? A k tomu třeba kompromisem mezi ministerským předsedou, voleným parlamentem a prezidentem, voleným přímo voliči? Ovšem, trvalo by to déle, avšak neříkáme my sami, že „práce kvapná málo platná?“

Totíž pojistka proti ukvapenosti patří k základním zásadám demokracie ve všech vyspěle demokratických zemích, a k tomu patří i **zásada dělené moci a vzájemné kontroly**. Klasický anglosaský model rozlišuje tři složky státní moci, které se vzájemně kontrolují – výkonná, zákonodárná a soudní. Výkonnou moc zastupuje ministerský předseda (či v Americe prezident) s vládním aparátem. Jak v domácí, tak v zahraniční politice má iniciativu z velké části ve svých rukou. Moc parlamentu spočívá v tom, že musí odhlasovat vládní iniciativy, a hlavně rozpočet, který je finančně zajistí. Parlament pak podléhá ústavnímu soudu, který rozhoduje, zda odhlasované zákony jsou v souladu s ústavou, a zvláště s ústavní zárukou lidských práv. Ústavní soud může zákon zrušit. Je zcela nezávislý; soudce nemůže nikdo odvolat. Jmenuje je však někdo jiný – v Americe prezident se souhlasem senátu – takže ani tato část státní moci se nevyvíjí vší kontrole. V angličtině se to označuje jako systém *checks and balances*, *omezení a vyvažování*.

Anglosaský ústavní systém bychom těžko přenášeli do našich poměrů. Země rakouského dědictví mají přece jen svoji specifiku – a navíc máme specifiku i my sami, země Masarykova československého dědictví. Máme tradici tolerance, která sahá do šestnáctého století, tradici mnohonárodního soužití i tradici naší vlastní státnosti, právního řádu a demokracie.

Přesto se můžeme poučit z obecných zásad demokratické zkušenosti. Důležitou zásadou je, aby **volebný zástupce byl skutečně odpovědný za své působení určité skupině voličů**. Systém, podle něhož voliči svými hlasy schvalují celkové zaměření politických stran, silně podporuje nezodpovědnost a demagogii. Pak dále: **důležité je, aby moc byla členěná a její složky se vzájemně kontrolovaly** – tedy *checks and balances*. Avšak **tou nejdůležitější zásadou je, aby si voliči, občané, uvědomovali, že vládní činitelé jsou jen jejich zástupci**. Oni sami, občané, jsou odpovědní za věci veřejné, odpovědní za to, že se o nich budou informovat, že se v nich budou angažovat, budou o nich spolurozhodovat, že jim věci veřejné nikdy nebudou lhostejné. To je velká odpovědnost a také velká příležitost. To je demokracie.

VIII.

Svoboda, ... co??... a bratrství

Za francouzské revoluce to bylo jednoznačné: svoboda, rovnost, bratrství! Demokracie slibovala svět, kde není rabů, není pánů, kde každý žije z vlastní práce a nikdo z potu druhého. Bylo to heslo prostých lidí proti vznešeným, a rozdíl byl zjevný: aristokraté měli hebké ruce, demokraté mozolnaté. Mozolnaté ruce měli i švýcarští a novoangličtí rolníci, kteří vytvořili základy soudobé demokracie. Dodnes v americkém New Hampshiru, který mi byl tolik let domovem, si politici na volební schůze raději obléknou kostkovanou dřevorubeckou košili – a pokud mají luxusní auto, raději je někde schovají a na schůzi přijedou v omlácené dodávce. Demokracie, to je vláda prostých lidí.

Tak se to jevílo francouzským vzbouřencům i tvůrcům americké demokracie. Dnes jsme se v mnoha zemích dožili opaku. V Latinské Americe se elita pohádkově bohatých zaštiťuje demokracií proti moři бедných. I v západní Evropě, kde se demokracie nejvíce přibližuje švýcarsko-americkému modelu samostatného občanského společenství svobodných a odpovědných, se demokracie stává ideologií zámožných a prosperujících s pramalým pochopením pro bídu na svém prahu. Americké časopisy pravidelně referují o údajných ekonomických úspěších jihoamerických zemí a mají tím na mysli, že vrstva zámožných se stává ještě zámožnější, ač, jak doznávají, přes tři čtvrtiny бедných propadají ještě zoufalejší chudobě. Mnoho občanů bývalých komunistických zemí ztotožňuje demokracii s vysokou spotřební úrovní i za cenu radikálního poklesu lidské úrovně života. Raději auto než svobodu od dluhů a přesčasů. Onen bezejmenný rolník, který v roce 1774 u mostu v americké vsi Concordu vystřelil mozolnatýma rukama první ránu

amerického zápasu za demokracii, se nejspíš obrací v hrobě.

Jak tomu je se vztahem demokracie a blahobytu? Základní skutečností je paradox: demokracii nejlépe prospívá rovnost na střídme životní úrovni jako kdysi ve Švýcarsku či v Nové Anglii. Ohrožuje ji nadbytek. Jenže právě proto, že demokracie otvírá možnosti uplatnění všem občanům, nejen jedné privilegované vrstvě, vytváří podmínky pro ekonomický rozvoj a vzestup schopných, zdravých a dravých. Tím vzniká nebezpečí polarizace, nejprve schopných a méně schopných, pak zámožných a chudých, pak nesmírně bohatých a beznadějně zbídačených. Protože majetek je základním výrobním prostředkem, bohatí dále bohatnou a chudí nevyhnutelně chudnou, jak již zaznamenal Ježíš podle evangelia Matoušova 13,12. Historikové odhadují, že v antických Athénách na sklonku demokracie představoval průměrný příjem aristokrata dvanáctitisícinásobek příjmu prostého řemeslníka. V některých zemích třetího světa dnes vznikají obdobné relace. Na to pak demokracie nutně zachází. Bohatí utlačují, бедní se bouří, bohatí vzpoury potlačují, a ať již v daném případě zvítězí útlak nebo revoluce, obětí je vždycky demokracie.

Základní problematikou každé demokratické společnosti je sloučení dvou stejně legitimních, avšak protichůdných potřeb – jak svým občanům otevřít možnosti individuální iniciativy a rozvoje, a zároveň předejít té osudné polarizaci. Protože demokracie je svou nejvlastnější podstatou samostatným soužitím občanů *svobodných* v občanské iniciativě a *rovných* si ve své lidské důstojnosti, je pro ni životně důležité, aby své občany nepřipravila ani o svobodu osobní iniciativy, ani o lidskou důstojnost polarizací společnos-

ti na pány a raby, ať už podle národnostních, náboženských nebo majetkových určení. Jenže zas, svoboda, která nezahrnuje svobodu práce a podnikání, není skutečnou svobodou pro člověka, který žije právě prací a nachází své zakotvení ve světě ve vztahu k tomu, co může považovat za své, své tělo, svou práci, svůj domov.

Liberální ekonomové z druhé poloviny devatenáctého století a jejich dnešní neoliberální nástupci se s oblibou dovolávají anglického filosofa Johna Locka, teoretika anglické sametové revoluce v roce 1688, a jeho pojetí přirozeného vlastnického práva. Lockovi, žijícímu na počátku anglické koloniální expanze, se příroda jevila jen jako nekonečná zásobárna přírodních zdrojů, které ještě nikomu nepatří a jen očekávají, až si je člověk přivlastní. (Přesněji, až si je přivlastní Evropan – v případě amerických indiánů Angličané žádné vlastnické nároky neuznávali.) Když

pak člověk/Evropan smísí pot své práce s bohatstvím přírody, stává se prý tato část přírodního bohatství jeho majetkem, na který má přirozené právo a o který ho nikdo nesmí připravit – ani zmíněný indián, jehož předkové po staletí v tomto lese lovili a sbírali lesní plody. Locke užívá příkladu žaludů volně ležících v lese. Ty prý nepatří nikomu; jsou k dispozici všem. Jakmile je však posbíráám pro své vepře – smísím s nimi svůj pot – stanou se mým majetkem, s nímž mohu nakládat, jak se mi zachce, a o něž mě nikdo nesmí připravit – ani divocí vepři, kteří se na nich odevdávna pásli.

Představa, že svět přírody jen tak leží ladem a čeká na evropského dobyvatele, je ovšem nanejvýš pochybná. Copak les nenáleží stejným právem indiánům, kteří v něm žijí? Copak žaludy nenáleží stejným právem divokým vepřům? A nenáleží les i žaludy nejen nám, nýbrž i budoucím, našim vnukům a pravnučkům? Máme je v užívání, avšak nemáme také povinnost odevzdat je nepoškozené svým vnukům? To jsou otázky, které Johna Locka ani nenapadly – a snad i pochopitelně, protože světa bylo ještě tolik a lidí málo, lidské potřeby skromné – a indiáni se ještě nedovedli bránit o nic víc než divocí vepři. V dnešním světě, kde explodující populace vytlačují do záhuby jeden kmen a živočišný druh za druhým, kde si běžný Evropan jako své právo nárokuje třicetipětinásobek průměrné spotřeby svých předků, působí Lockův antropocentrický egoismus přímo kořistnický otřesně.

Přesto Locke, vzdor své dobové omezenosti, nepochybně postihl jeden velmi základní rys lidského bytí – že se totiž člověk ve světě zakotvuje prací, kterou si vytváří vztah k bytostem kolem sebe a na něm pak zakládá vnímání sebe sama. Snad nejzákladnější je vztah

k vlastnímu tělu: připravit člověka o tělo, tedy o právo rozhodovat o jeho těle, jako třeba v případě otroka, znamená upřít mu jeho lidství. Připravit rolníka o půdu, kterou jeho rod od nepaměti obdělával, o rodný grunt, je stejně zhoubné – ač naši dědové s těmi „rodnými gruntů“ celkem netraumaticky obchodovali podobně jako s „věrnými druhy“ koňmi. V zásadě to však platí o všem, co člověk miluje, s čím je spjat životem a prací. **Úcta k člověku musí zahrnovat i úctu k jeho ztělesnění.** Tu můžeme s určitým oprávněním mluvit o „přirozeném právu“ na vlastnictví.

Vztahuje se však „přirozené právo“ třeba na jihoamerické latifundie, které jsem zakoupil na dálku za výnos z akcií, které mi odkázal vzdálený příbuzný, obchodník s kokainem, a na nichž mě zajímá jen renta, kterou mi pravidelně zasílá správce? Vztahuje se přirozené právo na historickou památku, hrad ze třináctého století, opěvovaný historiky, restaurovaný z daňových prostředků, jen proto, že si třeba můj děd před půlstoletím vzal za ženu poslední příslušnici rodu, který si na hrad dělal nárok ještě podle pobělohorských konfiskací? V takových případech je vztah práce a lásky, prapodstata přirozeného práva, při nejlepším poněkud rozmělněný. Nechceme, nemůžeme popřít skutečnost přirozeného vlastnictví. Víme, jak to dopadlo, když se o to pokusili komunisté. Jenže stejně tak nemůžeme ve jménu majetkových nároků oprávnit kořistnictví zámožných nad bednými. To by ta naše demokracie dlouho nevydržela. Zemřela by na revoluci, jakou už jsme jednou zažili. Aby jí předešla, potřebuje demokracie rozlišit mezi vlastnickým právem a vlastnickou svévolí.

Locke sám rozlišuje. Jedna věc je osobní vlastnictví, které vzniká v přirozeném stavu člověka, nezá-

visle na společenské smlouvě, tedy naším pojmoslovím prací a láskou. Příkladem by tu bylo vlastnictví půdy, kterou obdělávám, nástrojů, jež užívám, přístřeší, jež obývám. To je vlastnictví, které přirozeně umožňuje sama příroda – či „přirozený zákon“ – a sama je také zaručuje. Na to mám nezadatelné právo, které mimochodem uznává i francouzská revoluční Deklarace práv člověka a občana.

Něco jiného je vlastnictví, které mi umožňuje teprve společenská smlouva a společnost, která se na ní zakládá. Můj vlastnický nárok na jihoamerické latifundie není výsledkem přímé lásky a práce, nýbrž složitých vztahů, které společnost umožňuje, a tudíž také kontroluje. Takové vlastnictví se pak neřídí přirozeným zákonem, nýbrž potřebami jak člověka, tak společnosti. Na tom se zakládá právo společnosti na úpravu vlastnických vztahů, třeba na zdaňování. Nikdo nemá právo připravit mě „pro dobro celku“ – třeba pro výstavbu škol či zdravotnických zařízení – o střechu nad hlavou a o nástroje mé práce, ať už je to pole, dílna nebo knihovna. Avšak společnost má právo za tím účelem zdanit můj zisk či stanovit podmínky nákupu a držení akcií. Takové vlastnictví totiž není otázkou „práva“, nýbrž společenské výsady a potřeby. **Demokracie je záležitostí stálého vyvažování práv a potřeb každého s právy a potřebami všech.**

Jak je to tedy s rovností, s tím mezičlánkem mezi svobodou a bratrstvím revoluční demokracie? Odpověď není snadná ani jednoznačná. Shodnout se lze pouze na jednom: demokracie vyžaduje rovnost před zákonem. Není možné, aby demokracie měla jedna pravidla pro stav občanský, jiná pro stav vojenský, jedna pro stav církevní, druhá pro stav laický či – při-

klad zcela nedávny – jedna dopravní pravidla pro přátele ministra vnitra a jiná pro prosté daňové poplatníky. Rovnost před zákonem je naprosto základní podmínkou demokracie.

Jenže jaká je rovnost mezi multinárodním mafiánem, který si může dovolit nejlepší soukromou advokátní a detektivní kancelář, složit milionovou kauci a co všechno ještě – a penzionovaným železničářem, na jehož záhumenku si chce mafián postavit hernu? Není tu společnost povinná poskytnout znevýhodněné straně alespoň minimální zastoupení? Poskytnout jí rovnost příležitosti v předložení její věci soudu?

Heslo „rovnost příležitostí“ v tom smyslu, že každý má mít stejnou šanci uplatnit svou píli a své schopnosti, se výrazně prosazuje ve Spojených státech a nově i v Evropě. Podle toho je úkolem vlády „vyrovnávat hřiště“, aby všichni soutěžící měli stejné či alespoň

obdobné výchozí podmínky. Soudy většiny amerických států to konkrétně vyložily jako zvýhodnění dosud diskriminovaných, třeba tím, že města mají povinnost zpřístupnit autobusy lidem odkázaným na invalidní vozíky. Dalekosáhlejší je požadavek poskytnout přístup ke vzdělání také lidem znevýhodněným například dyslexií či jinou překážkou ve sledování obvyklé studijní dráhy. Začátek je jasný, avšak kde je konec?

Tak třeba jednou z nejběžnějších překážek osobního rozvoje je neschopnost nadaného mladého člověka hradit nákladné studium. Znamená to, že společnost má povinnost poskytnout všem uchazečům schopným vysokoškolského studia nezbytné finanční prostředky, ať již přímou dotací, či nízkouúrokovou půjčkou?

A vůbec, jaké má společnost závazky vůči svým občanům v celé výstavbě společenské infrastruktury, třeba veřejné dopravy, školství či zdravotnictví? Všude, kde lidé chtějí dýchat, záleží společnosti na tom, aby jezdily pokud možno vlaky, a ne automobily. Spojené státy, které dopustily zhroucení hromadné dopravy, dnes těžce doplácí na automobilovou závislost. Studie za studií poukazují na zhroucení veřejné dopravy jako nejzákladnější příčinu společenského rozkladu – a zatím neúspěšně se hledají způsoby, jak obnovit, co Amerika lehkomyšlně nechala padnout v údobí automobilové horečky. Znamená rovnost práva na čerstvý vzduch povinnost zajistit elektrizovanou kolejovou dopravu?

Znamená rovnost stejný přístup ke zdravotní péči? Je těžko hovořit o rovnoprávné soutěži mezi zdravým a nemocným – a zdraví je z části otázkou životosprávy (mají mít kuřáci nárok na lékařskou pomoc?), avšak neméně či ještě více otázkou šťastné náhody. Dobrá

volba rodičů by jistě pomohla, kdybychom si mohli vybírat. Nemůžeme. Můžeme jen kompenzovat nespravedlnost osudu. Jenže znamená to, že by společnost měla poskytovat zdravotní péči jako v Anglii nebo zdravotní pojištění jako v Kanadě?

A potom školy: polarizace mezi vzdělanými a privilegiovanými, kteří si mohou dovolit výhody společnosti, a pologramotnými, zbídačenými davy, které poskytují levné pracovní síly, je pro demokracii zhoubná. To zjišťují země Latinské Ameriky: demokracie nepřezijí silnou armádu, které je třeba, aby se davy bědných nevymkly kontrole zámožných. **Největším nebezpečím pro demokracii je polarizace nesmírně zámožných a zoufale bědných.**

Dvacáté století žilo z velké míry ve znamení pokusu dostat demokratickému slibu *rovnosti*. Je to vznešený slib, a předejít polarizaci společnosti na pány a raby je pro demokracii opravdu životní nutností. Jenže komunistický pokus předejít jí zestátněním vši ekonomické iniciativy zkrachoval přímo katastrofálně. Zachování iniciativy občanů, včetně ekonomické iniciativy řemeslníků, obchodníků a zemědělců, prostě všech, je nejzákladnější podmínkou demokratického soužití. Sociální nespravedlnosti nelze čelit zestátněním. Pokud jde o tvorbu nadhodnoty, jako jediný schůdný přístup se jednoznačně prokázalo tržní hospodářství.

Jenže americká a jihoamerická zkušenost ukazují, že trh sám o sobě nedokáže zajistit jiné využití vytvářené hodnoty než k hromadění další nadhodnoty, pro jejíž spotřebu musí vytvářet umělou potřebu. Bez společenské iniciativy nedokáže zajistit takovou úroveň služeb, od školství přes spoje a dopravu až po zdravotnictví a důchody, která by zajistila důstojnou

životní úroveň a předešla tak neúnosné polarizaci. Zde nejde o vytváření hodnoty – to tržní hospodářství dovede výborně. Jde o tvorbu demokratické společnosti, která by nezhynula na vlastní vnitřní rozpory jako ve starých Athénách či v jedné jihoamerické zemi za druhou.

Přenechat to spontánnímu vývoji je na pováženou. Jistě, když potřebujeme tři lokomotivy, je možné vyrobit jich tři tisíce a vypustit je bez brzd na plnou páru do železniční sítě. Po sérii katastrof a havárií nám nakonec zbudou jen tři, údajně nejlepší. Příroda tak postupuje: zába klade půl milionu vajec, tři až čtyři přežijí. Když však prezident Reagan sledoval obdobný přístup k bankovníctví, vytvořil katastrofu, kterou pak on sám i jeho nástupci nákladně likvidovali ze zdrojů daňových poplatníků. Nezodpovědnost je pro demokracii stejně nebezpečná jako vše dusící paternalismus, který ve jménu zárných zítřků nastolovali komunisté.

Jednoznačné je snad jenom to, že demokracie není slučitelná s bídou. Stejně obtížně se však vyrovnává s nadspotřebou, jestliže společnost odmítne odpovědnost za stálé vyvažování hodnoty a potřeby. Pak dochází k ničivému cyklu útlaku, revoluce a revolučního útlaku – až po další cyklus polarizace, útlaku a další revoluce.

Západoevropská a americká demokracie tomu čelí vším, co již od dob Bismarckových označujeme jako *sociální rozměr demokracie*. Zahrnuje progresivní zdanění vyšší části příjmové škály a systematickou investici do nižší části formou školství, zdravotnictví, dopravy, avšak také do tvorby pracovních příležitostí, aby u podstatné části obyvatelstva nedošlo k poklesu na úroveň beznaděje a k následnému skluzu do tota-

lity. Nově zbohatlí protestují. Staré majetné rody, které již zažily následky sociální nezodpovědnosti, však dávají přednost zdanění před revolučním vyvlastněním. Protože **demokracie, která nedokáže vyrovnat svůj vlastní sklon k polarizaci, se sama odsuzuje k zániku střetem bohatých a bédných.**

Ne, není to snadné. Svoboda – tedy občanská iniciativa, včetně ekonomické a podnikatelské – je pro demokracii naprosto nepostradatelná. Je stejně zhoubné, když svobodu podnikání omezuje stát a když ji omezují mafie a monopoly. Jenže stejně nepostradatelný je i protějšek, občanská rovnost. Jak je vyrovnat? Není na to prosté, jednoznačné řešení. Totalita, pravicová či levicová, vzniká vždy z pokusu o jednoznačné, plošné řešení onoho nevyhnutelného napětí mezi dvěma póly demokracie, svobodou a rovností. Demokracie – či snad bratrství – je především stálé, nikdy nekončící úsilí o vyrovnávání těchto dvou rozporných a nezadatelných požadavků.

IX.

Spílání, kádrování a podobné zlozvyky

Je to takový český paradox, a ostatně nejen český. Voliči, kteří se v sondách sami označují za „spíše pravicové“, bývají přesvědčeni, že vláda má zajistit všem občanům vzdělání, zdravotní péči, starobní pojištění, případně pracovní příležitosti a stálé ceny. Naopak, voliči, kteří se sami označují za „spíše levicové“, se nejednou vyznačují rysy, které se v Evropě až donedávna považovaly za výrazně „pravicové“ – nacionalismem, antisemitismem, rasovou záští, nesnášenlivostí a nedůvěrou k demokracii vůbec. V tom našem politickém kádrování na „levici“ a „pravici“ zřejmě něco neklape.

Co to vlastně je, „levice“ a „pravice“? Dnes mi to připadá především jako takový přežitek z dob studené války, kdy se mnoha pozorovatelům celý svět rozdělil na „říši zla“ a „říši dobra“ a ze života se stal apokalyptický boj. Bojovníci na obou stranách prohlásili veškeré lidské spory, od úsilí středoamerických států o modernizaci po rozvoj turistiky v Československu, za rafinované tahy na šachovnici studené války. Pochybovat o všudypřítomnosti nepřítele se v některých amerických kruzích – zdaleka ne všech! – považovalo za podezřelé levičáctví, v Československu pak za pravicovou úchytku. Kdo není s námi, nejspíše roztroušuje mandelinku bramborovou po družstevních lánech. Podobně někteří Američané považovali úsilí svých spoluobčanů odlišné pleti o přístup třeba do veřejných restaurací za komunistické spiknutí. Jen paranoia jako by byla mimo podezření. Dědici Vladimíra Iljiče slavili vítězství: bojová mentalita, kterou prosazoval, se stala světovým fenoménem.

Nebylo ovšem zdaleka jednoznačně jasné, kdo či co je v daném případě na té či oné straně. Otrokům sovětského gulagu bylo odůvodněně jasné, že Sovětský

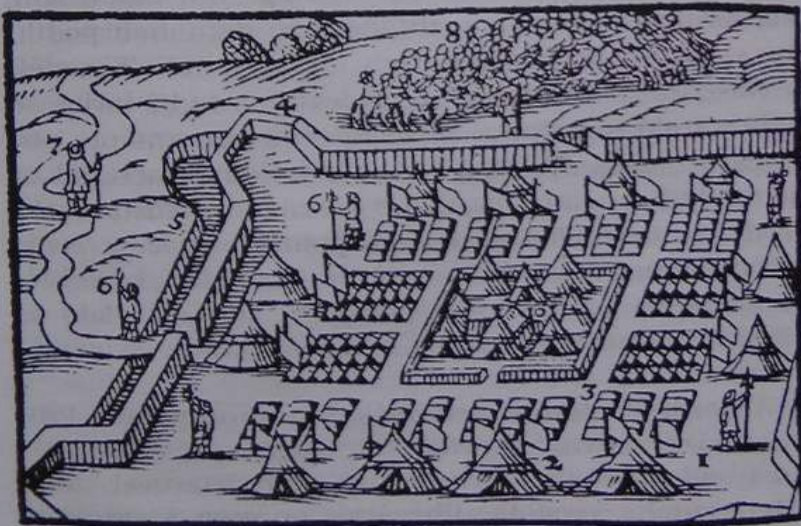
svaz je opravdu říší zla. Pochopitelně předpokládali, že jeho odpůrci, byť i jen verbální, musí být automaticky zastánci dobra. Jenže indiánským zemědělcům v Salvadoru, svévolně mučeným a vražděným kartely a mafiemi ve jménu „boje proti bolševismu“, to tak jasné nebylo. Teprve v posledních letech pozvolna vychází najevo celá hrůza jihoamerických diktatur, které legitimovaly svým „antikomunismem“ bezpráví, mučení a vraždy. Tehdy se o tom nemluvilo. Lidé prostě předpokládají, že nepřítel jejich nepřítele jim musí být přítelem. Oběti nacismu v Československu nejednou s nadějí vzhlížely ke komunismu, zatímco oběti komunismu třeba v Pobaltí či na Ukrajině byly připraveny vítat nacisty jako osvoboditele.

To je ten základní zlovyk – myslet v protikladech a podle toho kádrovat. Setkáme se s tím ve všech válkách – třídních, náboženských, národních i studených – a vždy se stejnými osudovými následky. Upevňování demokracie je stálé zápolení s pokušením černobílého kádrování. Totiž myšlení v pojmech přítel/nepřítel – třeba proletář/plutokrat, evangelík/katolík, Čech/Němec, a ne člověk a člověk – je vlastním základem všech totalitních postojů. Lidé přestanou být sobě navzájem lidmi. Stanou se přáteli či nepřáteli. Sporné otázky už pak nejsou problémy, pro které je třeba hledat optimální řešení. Stanou se konfrontací, v níž je potřeba „zvítězit“ a „rozdrtit nepřítele“. Jisté, je to patologie, bohužel však až příliš pochopitelná.

Myšlení v pojmech levice/pravice patří k takovému primitivismu. Totiž v demokratické perspektivě jsou problémy výzvami k řešení a pojmové nálepky mají jen napomáhat při rozlišování. Jenže k čemu pak jsou pojmy, které nerozlišují, nýbrž házejí do jed-

noho pytle Václava Klause s Adolfem Hitlerem – oba byli pravičáci! Anebo T. G. Masaryka s Vladimírem Iličem, že prý oba byli levičáci? Jak informativní by bylo, kdyby třeba *Lidové noviny* v lednu 1933 hlásily Hitlerovo zvolení říšským kancléřem jako „vítězství německé pravice nad levičáky“ – a o pár let později by podobnými slovy oznámily nástup Winstona Churchilla v Anglii?

Jistě, zpolitizovaný tisk se k takovému označování s oblibou uchyluje. Škatulkování je totiž snadná náhražka myšlení. Jenže politické kategorie jsou tu opravdu od toho, aby rozlišovaly – a když nerozlišují, nýbrž matou, jsou vhodné jen pro demagogii, ne však pro demokracii. Snad bychom udělali nejlépe, kdybychom oba pojmy prostě vypustili z našeho politického slovníku a hledali pojmy, které by rozlišovaly tam, kde je to třeba.

Bohužel z našeho politického slovníku pojmy levice a pravice jen tak nedostaneme. Návyky myšlení z totalitních pozic jsou v nás příliš hluboce zakořeněné. Hledejme raději vlastní smysl pojmů. Rozlišení „pravice“ a „levice“, byť sebezavádějící, má svůj původ již před dvěma sty lety v počátcích francouzské revoluce. V revoluční Francii to byla prostě otázka demokracie a aristokracie. Na jedné stáli aristokraté, majitelé velkých panství a velkých příjmů, jejichž hlavním cílem bylo zachovat – či *konzervovat* – „staré dobré zvyky“, tedy status quo, a jejich výsady. V revolučním Národním shromáždění seděli po pravé straně, a tudíž pravice se tehdy stala metaforou pro aristokracii, monarchické výsady a celkově „konzervativní“ přístup k věcem obecným.

Proti nim stáli drobní lidé, měšťané, řemeslníci, malí rolníci, po léta pasivní, kteří se nyní dožadovali svého podílu na správě věcí veřejných a na ekonomickém životě země. Zatímco privilegovaní chtěli konzervovat svá privilegia, utlačení se domáhali podílu na vládě pro prosté lidi, tedy *demos*-kracii. Ti seděli v Národním shromáždění po levici, a tudíž levice se tehdy stala metaforou pro společenskou změnu, pro „práva ujařmených“, a vůbec pro demokracii, jak si ji tehdy Francouzi poněkud svérázně představovali. Tedy ten nejzákladnější smysl pojmů *pravice* a *levice* před dvěma sty lety byl prostý. Pravice byli ti, kdo chtěli zachovat „staré dobré pořádky“, levice ti, kdo se dožadovali změny, pravice byli aristokraté, levice demokraté.

V devatenáctém století došlo k posunu pojmů. Proti „konzervativní“ pravici, která usilovala o zachování výsad šlechty a kléru (u nás ji představoval kníže Metternich), vyvstala „liberální“ opozice, která proti

společenské tradici prosazovala individuální volnost jedince, především podnikatele, proti výsadním výrobcům, avšak také třeba Němců proti habsburské dynastii. Liberálové tudíž představovali „levicovou“, tj. tehdy demokratickou opozici proti tradičním privilegiím cechů, monopolů a pozdně feudální aristokracie, prostě proti všemu konzervatismu.

V americké politické terminologii znamená „liberální“ dodnes opak „konzervativního“. Za „liberální“ se považují ti, kdo prosazují demokratické zásady. Považují za povinnost společnosti zajistit všem občanům základní práva bez ohledu na rasu, vyznání či pohlaví, zajistit všem bez rozdílu přístup ke vzdělání, možnost sociálního pojištění, snad i přístup k lékařské péči, i když to zůstává spíše nadějí než skutečností. Většinou nejde o to, zda to má společnost zajistit přímo, či vytvořit daňové a legislativní podmínky, které by to pomohly zajistit. Jde o to, že Američané označují jako „liberály“ ty, kdo uznávají odpovědnost všech za každého. V Evropě bychom je označili jako (masarykovské) sociální demokraty.

Oproti tomu v Evropě si označení „liberální“ zachovalo svůj starší význam. „Liberalismus“ v Evropě zastává individuální volnost a společenskou nezodpovědnost. Chudý či bohatý, zdravý či nemocný, bílý či barevný, každý má být sám zodpovědný za všechny své potřeby. Úloha státu se tu omezuje jen na úlohu strážníka, který dohlíží na to, aby v zápolení všech se všemi nedošlo k mimozákonným postupům. Tedy v Americe znamená „liberální“ zhruba to, co v Evropě „sociální“ či „sociálnědemokratický“, zatímco v Evropě znamená „liberální“ to, co v Americe „konzervativní“ – a v Evropě „konzervativní“ může znamenat buď sklon k zachování ustálených vztahů a in-

stitucí jako v Anglii, anebo jejich co nejzákladnější změnu jako v Česk(oslovensk)u. Není divu, že voliči z toho mají zmatek a bulvár posvícení.

A aby se neřeklo, je tu ještě další komplikace. Pokud nezastáváte klasický konzervativní názor, že každá změna je změnou k horšímu a že nejlépe je zachovat či *konzervovat* všechny „staré dobré zvyky“ bez rozdílu, což si dnes myslí málokdo, podpoříte úsilí o *změnu k lepšímu*. Jenže to může znamenat dva zcela odlišné přístupy. Jeden předpokládá, že změna k lepšímu musí znamenat doslova „po-krok“, tedy krok určitým směrem k určitému ideálnímu stavu. Podle toho názoru je jen dobro, nebo zlo; co není dobro, je zlo – a naším úkolem je prý usilovat o to, aby „zhynul starý podlý svět“ (potažmo říše) zla a zrodil se zářný nový svět dobra, ať už je to svět komunismu, etnické čistoty v národním státě, náboženské čistoty podle Koránu či pravověrnost podle té či oné ekonomické teorie. Pokrok je tedy podle tohoto názoru úsilím o vytvoření ideální společnosti.

Oproti tomu stojí opačný postoj, který chápe pokrok jako neutuchající úsilí o odstraňování konkrétních nespravedlností. Nemá iluze, že na obzoru – či spíše za ním – čeká země zaslíbená či zářné zítřky. Ví však, že v tomto světě je i zlo, které by být nemuselo. Třeba to, že ve většině zemí dostávají ženy za stejnou dobu práce v průměru o třetinu nižší mzdy než muži. To je nespravedlivé a stojí to za úsilí, abychom to napravili. Nenastolíme tím „konec sexismu“ či věk rovnoprávnosti, a o to ostatně ani nejde. Avšak odstraníme jedno zjevné zlo – a to stojí za to. To je *melioristické* oproti *utopickému* pojetí pokroku.

Jenže zas: jak rozuzlíte tuto motanici primitivními pojmy jako levicový a pravicový? Hitlerova nacistická

revoluce v roce 1933 byla skutečnou davovou revolucí, se silnou podporou nezaměstnaných, která slibovala zářné zítřky, uchvácení světové moci a společnost oprostěnou od židobolševických plutokratů a všech rasově méněcenných. Radikální i revoluční to bylo, avšak sotva levicové. Oproti tomu sociálnědemokratické úsilí o všeobecné nemocenské pojištění bylo levicové, avšak vůbec ne radikální: podle Karla Marxe vyjadřovalo pouze „odborářskou mentalitu“. Bolševický puč v Rusku prý levicový byl, ač mnoho pokroku nepřinesl. Tak si vyberte!

Snad nejlepší bude prostě odmítnout kádrování a škatulkování a otázat se raději, co skutečně je třeba vyřešit. Vynechejme prostě pojmenování levice a pravice – Václav Klaus a Adolf Hitler přece v žádném případě nepatří do jedné škatulky! Tažme se raději, oč vlastně jde.

Zvláště mladí akutně prožívají problém, jak se vypořádávat s bolestmi a strastmi života, s příliš skutečným bezprávím a utrpením v lidském společenství. Jeden možný přístup, typický pro stáří, je prostě s povzdechem konstatovat, že tento život je slzavé údolí, že na tom už nikdo nic nezmění a že každý pokus o změnu nakonec natropil víc zla než dobra. Raději se o nic nepokoušet, nevířit zbytečně vody, raději pečlivě uchovávat dobro, které v životě je. Smířit se se zlem, jemuž se stejně nevyhneme – a netrápit se strastmi druhých, které stejně nevyřešíme. Jak takovému přístupu budeme říkat – zda podle vžitých zvyklostí „konzervatismus“, či jinak – na tom nezáleží. Je to jeden z možných přístupů k problému a je třeba jej posuzovat podle toho, zda a jak dobře je problém řešen, a ne podle škatulek a nálepek.

Je možný i opačný přístup: odmítnout všechno zlo, které lidé přijímají jako nevyhnutelné, a vzbouřit se proti celému systému pokleslého světa, z něhož to zlo pochází. Nezáleží na tom, zda za kořen zla považujeme prvotní hřích, soukromé vlastnictví, či odcizení rozumu a citů. Všechny tři přístupy mají své zastánce. Z tohoto pohledu pak je celý svět, tak jak jej dnes známe – Duns Scotus říkával „pro statu isto“ – zoufale pokleslý a je třeba jej od základu změnit, ať již tou, či onou revolucí, válečným otřesením, či září bodu Omega. Každopádně jde o radikální proměnu. A zas nezáleží na tom, jak takovému přístupu říkáme – třeba „radikalismus“, nebo jinak. Jde o to, kriticky zhodnotit, jak úspěšně daný problém řeší. Demokracie znamená neškatulkovat, nekádrovat, nýbrž hledat společná řešení.

A právě demokracie je ta třetí možnost: neskládat nad zkažeností světa ruce v klín, ani se nepokoušet

o revoluční transformaci, nýbrž co nejpřesněji určit problém a usilovat o jeho řešení. Nejde o nekonečné debaty na téma, zda svět (potažmo člověk) je „dobrý“, nebo „zlý“, zda se od nás Bytí odvrátilo a ponechalo nás Vládě noci či proletářské revoluci. Jde o to napravit, co je zjevně v nepořádku a co se napravit dá – i když to nebude dokonalé a nebude to jednou provždy. Zas nezáleží, jak tomu budeme říkat – zda tradičním pojmoslovím „sociální demokracie“, nebo s Masarykem „realismus“ a „práce drobná“. Není ani pravicová, ani levicová, je prostě praktická, realistická.

Jeden zásadní rozdíl je: mezi těmi, kdo prosazují absolutní plošná řešení – všechno zarázovat, všechno znárodnit nebo zas všechno zprivatizovat – a těmi, kdo hledají optimální řešení pro jednotlivé problémy bez předběžných představ o jediném správném řešení.

Další rozdíl vychází z toho, co považujeme za větší hrozbu pro svobodu občanů a demokratickou společnost, zda státní, nebo soukromou moc, byrokracii, nebo mezinárodní mafie a kartely. Ohrožuje svobodu třeba drobného podnikatele více stát, který od něj vyžaduje daňový poplatek a hygienickou kontrolu, nebo mafie či mezinárodní kartel, které od něho požadují výpalné či výhradní zastoupení?

V postkomunistických zemích, které mají svou zkušenost se všemi druhy policie od KGB přes StB až po VB, se zdá odpověď jednoznačná. Nepřítel je stát, a zajistit svobodu znamená stát co nejvíce oslabit. Žádná policie, žádná povolení, jen svoboda podnikání! Třeba ve Střední Americe, kde policie a povolení jsou spíš pro smích a pro úplatky, se to jeví jinak. Silný demokratický stát by byl na straně občana, a ne jeho protivníkem. Zajistit svobodu znamená zajistit sil-

nou legislativu, výkonnou a poctivou policii a účinnou kontrolu nad mafiány a multinacionály, a nejen svobodu podnikání. Když americký prezident Roosevelt stanovil úkoly demokratické vlády, zahrnul mezi ně nejen zajištění svobody svědomí a svobody od útisku, nýbrž i osvobození od strachu a bídy. Čím víc mafie pronikají do reformních zemí, tím víc je i tam té rooseveltovské svobody od strachu potřeba.

Zde by se snad dalo uplatnit staré označení „levice“ a „pravice“. **Demokratická levice považuje za velké ohrožení svobody monopoly a mafie a považuje za povinnost společnosti, aby občanům poskytla ochranu struktury jako sociální zákonodárství. Pravice naopak bere stát s jeho zákony a byrokracií jako hrozbu svobodě a ochranu svobody považuje za záležitost každého individuálního občana.** Proto samozvaný „pravicový vlastenec“ McVeith vyhodil v Oklahoma City do povětří vládní budovu, zatímco „levicovní“ odboráři v Salvadoru prosazují nezávislost zákona a soudů proti zabitým četám drogových mafií. Je smyslem společenského úsilí náprava konkrétního zla, nebo budování ideální společnosti? A je společenské úsilí záležitostí společnou nebo individuální? Podle tohoto kritéria bychom snad mohli rozlišovat extremistickou pravicí, demokratickou pravici, demokratickou levicí a extremistickou levicí.

Jenže i to dělení je zavádějící. Ve skutečnosti nejde o extremismus a demokratismus, o pravičáctví či levičáctví. Jde o způsob řešení problémů. Svobodu je třeba chránit jak proti moci mafie a monopolů, tak proti moci policie a zákonů. Demokracie není otázkou pravice, či levice, i když to tak někdy vypadá. Je to otázka ochrany občanské svobody a svobodného

soužití ve vzájemné úctě a dobré vůli proti všemu ohrožení, ať již dogmatismem, agresivitou, policejním útlakem či hospodářskou bídou. Neškatulkujme, nenadávejme si do levičáků či pravičáků, neuchylujme se k bejsbólovým pálkám místo porozumění. Snažme se společně řešit problémy své společnosti.

X.

Stran stranění se stranám

Nedůvěra a nechut' ke stranám je zcela přirozená v zemích, kde samo slovo *strana* připomíná Stranu a vládu posledních čtyřiceti dvou let. Avšak i v té nejdemokratičtější zemi jako by strany zaváněly škatulkováním a nálepkováním. Demokracie je životně závislá na diskusi – a nic nezabije diskusi tak rychle a úplně, jako když lidé nevyslechnou argumenty druhého a rozhodnou se, že je znají předem z jeho stranické příslušnosti. Tam, kde lidé přestanou být lidmi a stanou se straníky, kteří musí počkat na pana předsedu, aby věděli, co si mají myslet, je to s demokracií neslavné.

Nebo naopak, můžete stranu volit kvůli tradici a programu, a stejně vám to není nic platné. Já třeba fandím drahám. Nechci rakovinu pokožky z poškozené ozonové vrstvy, nechci rakovinu plic z výfukových plynů. Chci tuto svou krásnou zemi zachovat i pro své vnuky – a také pro vnučky dnešních ježků. To však vyžaduje ohleduplnost při užívání energie – a jak vám poví každý strojař, ocel na ocel je ten nejšetrnější způsob dopravy vůbec. Jen se podívejte, jak uzounký proužek půdy zabere železnice oproti dálnici! A přitom motoráček se stem cestujících nespotřebuje víc pohonných hmot než auto se třemi. Moc bych si přál, abychom pokud jen možno jezdili motoráčky místo autobusy, abychom zavedli to, co ve Švýcarsku, kde dálkové náklady směřují jen po dráze. Prostě fandím železnicím – a fandil bych i straně, která by si brala za vzor Švýcarsko, kde státní dráha funguje, a ne třeba USA, kde se veřejná doprava zprivatizovala a zhroutila. Jenže lidé stejně nevyslechnou mé důvody. Řeknou mi, že fandím dráze, protože to má ta moje partaj v programu. Prostě, kde jsou strany, tam končí diskuse a začíná svár.

Toho se obával již George Washington, první novověký prezident demokratického státu. Když se loučil s prezidentským úřadem, vyzval spoluobčany, aby se vyvarovali stranictví. Říkal mu podle anglického vzoru „the spirit of faction“, „duch stranickosti“, čemuž u nás velmi přesně odpovídal pojem z druhého konce světa, „*partijnost*“. Co náš někdejší režim považoval za ctnost, v tom prezident Washington viděl největší hrozbu demokracie. Byl přesvědčen, že jakmile lidé přestanou myslet nestranně, podle vlastního zdravého rozumu, a začnou myslet stranicky, nebude možné ve jménu rozumu uzavírat kompromisy pro dobro všech. Politika se stane bojovým střetnutím kdo s koho, a svoboda vezme za své společně s demokracií. Washington nepovažoval demokracii – svobodné soužití ve vzájemné úctě a dobré vůli – za slučitelnou s apriorní stranickou zaujatostí.

Naše zkušenost s leninskou *partijností* jako by dala Washingtonovi za pravdu. Mezi stranickým a demokratickým myšlením je opravdu zásadní rozdíl. Straník myslí v relacích „přítel/nepřítel“ – a zajímá ho jen to, jak prosadit svou a „zvítězit“ nad „nepřítelem“. Jenže demokracie není boj. Demokracie předpokládá dobrou vůli ku společnému hledání optimálních řešení i při největších názorových rozdílech.

Avšak od dob Washingtonových se též ukázalo, že demokracie se bez stran a frakcí třeba jen z praktických důvodů neobejde. Hledání společného řešení mezi deseti miliony individuálních zájmů je těžko představitelné. **Demokratická řešení jsou možná jen tehdy, když se podaří rozličné zájmy spojit do několika zájmových proudů.** Pak teprve je možné myslet politicky, ujasnit si problém a hledat taková kompromisní řešení, která by respektovala po-

třeby různých vrstev obyvatelstva. Prostě, bez stran demokracie nejde - a se stranami také ne...

Vyspělé demokracie tento problém řeší pojetím stran jako funkčních a poměrně fluidních zájmových seskupení, která nevyžadují ani stranickou kázeň, ani názorovou jednotu, jen snášenlivost vůči názorovým rozdílům, ochotu vyslechnout druhého, a hlavně ochotu společně vyhledávat optimální řešení, ve kterých sice nikdo tak úplně nevyhraje, ale zase nikdo nepřijde úplně zkrátka.

Takové řešení ovšem není dar z nebe ani vysvědčení morálních kvalit či genetické přednosti. Tomu se lidé musí učit. Systém dvou velkých stran či spíše volných sdružení, jak se vyvinul ve Spojených státech a ve Velké Británii, organicky vyrůstal ze systému většinového zastoupení jednotlivých volebních okresů - a z hluboce zakořeněného pocitu odpovědnosti kaž-

děho za všechny. Vyvažování osobní svobody a sociální odpovědnosti, dobré vůle s úctou k druhému, sebevědomí s tolerancí je pro demokratické soužití něčím elementárním. Kdekoliv politická strana představuje sevřený šik pravověrných, ať už jakéhokoliv přesvědčení, tam existuje politika jenom jako válka z těch pověstných „leninských pozic“ - kdo s koho.

V Anglii vyrostl systém stran či hnutí po obnově monarchie v roce 1660, kdy vzniklo volné seskupení příznivců dvora, většinou konzervativních, katolíků, z vyšších vrstev - a živelně zaujatých pro myšlenku restitucí nemovitostí, které propadly republice. Podobně vzniklo volné seskupení zastánců poražené republiky, většinou osvícensky zaměřených, evangelíků až puritánů, ze středních a nižších vrstev. První seskupení se stalo předchůdcem dnešní Konzervativní strany. Z druhého vznikla původně liberální opozice zaměřená proti vládním omezením, postupně čím dál tím víc sociálně zaměřená proti moci mafii a monopolů - pozdější labouristé.

Podobně v Americe vyrostlo volné seskupení zastánců silného federálního státu, schopného zaručit práva všech občanů - jak bývalých otroků v minulém století, tak nových imigrantů z jihovýchodní Evropy v našem století. Oproti tomu volné seskupení zastánců decentralizace usilovalo o přesun co nejvíce pravomocí na vlády jednotlivých států, které by nemohly tak snadno omezovat volnost podnikání. Celonárodní podniky totiž mohly lehce přecházet z jednoho státu do druhého, a tak unikat kontrole. Ve Spojených státech došlo k několikerému posunu: před sto lety republikáni prosazovali sociální zákonodárství - tehdy především práva otroků. Dnes republikáni prosazují

maximální individualismus, od podnikání po držení střelných zbraní a obranu občana proti vládě, třeba proti údajné ekologické, zdravotnické či sociální „byrokracii“, jako by vzduch byl již příliš čistý, lékařská péče již příliš dobrá či sociální pojištění příliš dokonalé, takže by bylo třeba hlídat především ty, kdo je zajišťují. Oproti tomu demokraté zastávají sociální odpovědnost, od sociálního pojištění přes školství po zdravotnictví a považují za důležitější ochranu občana před monopoly, mafiemi či případně před osobním ozbrojováním než před sociálním zákonodárstvím. Republikáni se tak stali stranou statných, zdravých a dravých individualistů, demokraté ochránci společných zájmů a slabších jedinců.

Americká demokracie prokazuje, že svobodné soužití znamená stále vyvažování individuálních nároků a společných potřeb na základě vzájemné úcty a dobré vůle. Nikomu se sice nechce platit daně, ale nikdo také nechce odsoudit důchodce k žebrotě. I v Americe nutně došlo ke vzniku jednoho seskupení, které prosazuje individuální nároky, a druhého, které se kloní k společné odpovědnosti. Jen k jednomu v Americe nedošlo – k růstu politické strany kasárenského typu, jako byla v Německu NSDAP nebo u nás KSČ – s ukázněnými šiky ideově pravověrných, stranicky zaslepených a odhodlaných k boji. V Americe se o to pokoušeli maoisté, neonacisté, guevarristé, dnes zase nacionalisté s bombastickou rétorikou i s bombami, dosud však vždycky nakonec převládl duch smířlivosti nad stranickou zaslepeností.

Strany „evropského“ typu, na jaké jsme zvyklí u nás, vznikaly nejprve v Německu a v Rakousku, z části po vzoru vlád: kázeň proti kázní. Snad první takovou stranou byla německá sociální demokracie,

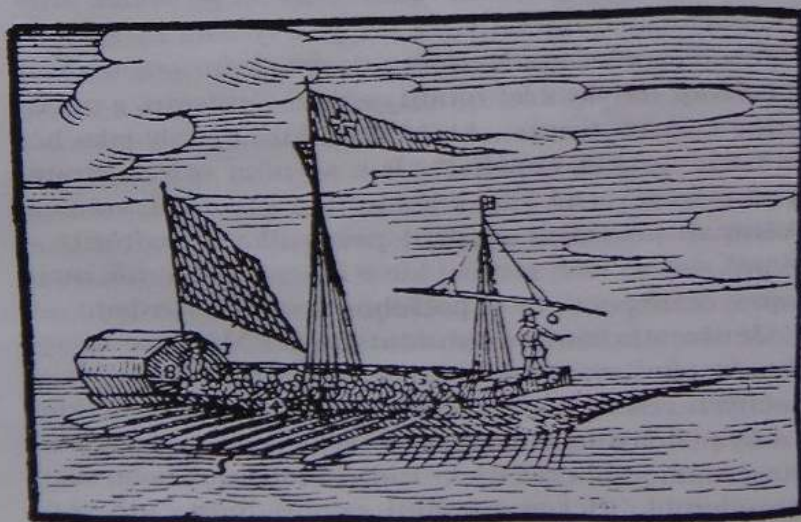
kteřá vznikala za zcela jiných podmínek než strany v Anglii či v Americe. Ve střední Evropě to se samosprávnou demokracií nebylo valné. Absolutistickým vládám – Bachovu absolutismu v Rakousku a nacionalistům v německých státech – mohla čelit jen masová hnutí, schopná mobilizovat občany k velkým demonstracím či stávkám. Tam, kde byla možnost občanské iniciativy minimální, tam jen rozvášněné bloky voličů měly naději na ovlivnění vládních rozhodnutí, jak k tomu ostatně dodnes do velké míry je ve Francii.

Mimoto politická hnutí musela sehrávat ještě další úlohu v industrializaci Evropy: Stala se náhražkou za domov. Zastupovala hroutící se církve, vesničku s jejím známým okolím, jednoznačnou jistotu vesnického života. Strany organizovaly výchovné kroužky, sportovní kluby, mládežnická hnutí, konzumní či stravovací družstva. Být členem strany znamenalo nebytí už sám v nezvyklém, nevlídném městském prostředí. Znamenalo to někam náležet, být někde doma. Platilo se za to věrností, oddaností a kázní.

Plný dopad tohoto pojetí stranickosti odhalily až obě totalitní strany, komunistická a nacistická, jak v tom, co požadovaly, tak v tom, co nabízely. Německá Rot Front stejně jako Ochrané oddíly SA – rudé a hnědé košile – byly pro své členy kamarádstvím hladových a otřesených. V němčině se pro to vžil pojem *Frontenkamaradschaft* (společensví těch, kdo prošli zážitkem zásadního otřesu všech sdílených hodnot a kterým zbývá jen pocit solidarity otřesených). Snad je to nevyhnutelné v každém období, kdy dochází k zásadnímu zpochybnění sdílených samozřejmostí: lidé hledají náhradu za vzájemnost ve sdíleném dogmatu a ve sdílené vášni. Výsledek je ovšem katastrofální. Individuálně myslící lidé mohou spolu hovořit, mohou

si vzájemně porozumět, mohou společným úsilím dosáhnout kompromisních řešení sporných otázek. Dokáží spolu prostě vycházet lidsky, jako člověk s člověkem. Sevřené šiky dovedou jen bojovat.

Strany kasárenského typu proti sobě stojí jako anonymní bloky. Nehledají řešení sporných otázek, jen „drtí“ a „vítězí“: prosazují svůj postoj a ani tak nezapustují jednotlivé voliče, jako spíš společný zájem svých předáků. Tyto strany ve jménu „lidu“ či „národa“ zastávají postoje, které voliči ve výzkumech veřejného mínění odmítají. (Vzpomeňme například na skutečnost, že v ČSFR souhlasilo s roztěním federace na dva samostatné státy jen 25 % tázaných občanů.) Strany, které vládnou ve jménu anonymního „národa“ či „lidu“, nejsou schopné lidského porozumění ani uvnitř strany. Dochází k čistkám a štěpením, až nakonec zemička naší velikosti má několik tuctů

politických straniček a „dopravní kolaps v parlamentu“, zatímco Spojené státy vystačí se dvěma.

Naše první republika překonala problém *partijnosti* díky Masarykově velkorysosti a Švehlovi velikému politickému nadání. Předáci pěti hlavních stran, jimž byla společná oddanost demokracii, se scházivali neformálně a na lidské úrovni projednávali problémy a vypracovávali řešení, ještě než problém předložili parlamentu a mlýnům stranických monopolů. Snad se tomu naučí i lidé dnešního vedení. Snad se naučíme nahradit *partijnost* spoluprací v rozdílnosti a úctě. Snad budeme mít čas.

Totíž ono dlouhodobé řešení opravdu leží jinde, i když změna volebního systému, třeba zavedení většinových voleb do senátu či rozdělení mandátů na německý způsob mezi většinové a proporcční, by mohla pomoci. Nejvíce však potřebujeme daleko vyspělejší politiky a voliče, demokracii v nás a v našem každodenním životě od základní školy až po konec života, občanskou iniciativu, z níž pak vyrůstá i vyspělejší způsob spolčování. V našem dosavadním pojetí stran přežívají návyky z let totality – z komunismu, z nacismu, z absolutismu – které politiku chápaly jako boj z pozic „přítel/nepřítel“. Pak se nám ovšem strany jeví jako sevřené šiky s jednolitou ideologií, volební kampaň jako úsilí rozdrtit protivníka a „zvítězit“ – a pak ovšem lidé, kterým jde o řešení problémů, mají oprávněně pocit, že se potřebují stranám vyhýbat.

Jenže stranám se vyhnout nelze. Můžeme se vyhnout okrajovému sektářství, avšak při hledání společných řešení potřebujeme politická seskupení, která by podchytila základní náměty – konzervativní věrnost tradici, liberalistický individualismus nebo sociálnědemokratickou sociální odpovědnost. Jde však

o to, aby to byla seskupení založená ne na dogmatismu, nýbrž na volné diskusi. Demokratická diskuse není série monologů k ohlušení sebe i druhých. Jejím nejdůležitějším prvkem je naslouchání, snaha pochopit, jak se věci jeví tomu druhému a proč zaujímá postoje, které se nám zdají být nepochopitelné. Dříve než hovořit, musíme naslouchat, a opravdu se snažit pochopit toho druhého – i když s ním nemusíme souhlasit. Naslouchejme: proč se to, co se zdá nám tak zřejmé, druhému jeví jinak?

Druhým prvkem diskuse je to mnohokrát opakované hledání optimálních společných řešení. Nejde přece o to, abychom druhého zahnali do kouta a přinutili ke kapitulaci. Tak vznikají zášť, nenávist, vzpoura a další útlak. Jde o to, abychom našli cesty, kterými se můžeme dát společně. Snad nejdůležitějším uměním diskuse je schopnost pomoci protivníkovi najít ústupovou cestu, aby mohl přistoupit na společné řešení, aniž by tím ztratil pocit své vlastní důstojnosti.

A za třetí: diskuse vyžaduje schopnost podívat se sám na sebe s odstupem. Je opravdu nutné prosadit to, co právě prosazujeme? Podmínkou demokratické důstojnosti je předpoklad dobré vůle u druhých. Nemůžeme vycházet z předpokladu, že ten, kdo s námi nesouhlasí, je nenapravitelný padouch či člověk nedostatečné inteligence. Někdy tomu tak je, ale měli bychom vycházet z předpokladu, že i ten druhý je inteligentní člověk dobré vůle a štědrosti ducha. Měli bychom totéž vyžadovat sami od sebe: otevřenost k názorům druhých, inteligenci, štědrost a dobrou vůli.

Slušnost vůči druhému je snad nejdůležitější otázkou demokracie. Je ochotou vycházet z presumpce dobré vůle a tu dobrou vůli opětovat. Pokud budeme

dál prosazovat své názory s totalitní bojovou vášní, jaké nás učily předešlé režimy – nacisté byli bojovníci stejně jako komunisté – nebude příliš záležet na tom, jaké názory prosazujeme. K demokracii se dopravíme, až se naučíme obcovat jeden s druhým a každý z nás s potřebou všech jako spolu-občané jednoho společenství, svobodní a odpovědní lidé dobré vůle a úcty, pro které je strana výsledkem diskuse a prostředkem účinných řešení, ne symbolem nejvyšší oddanosti. Pak už strany nebudou problémem, jen nástrojem demokracie.

XI.

Umění opozice, umění občanství

Opozice – to přece není žádné umění! Jsem proti, a basta. Všechny je pozavírat – jenom to neříkejme moc nahlas, aby oni nedali pozavírat nás. Vlastně teďka máme tu demokracii, už se nezavírá, a tak se to nahlas říkat může. Ale jinak se nic nezměnilo. Jedni vládnou a druzí se bouří – to je vláda a opozice. Nebo ne?

Právě že ne. To vůbec není demokratická opozice, to je zas takový leninský přežitek, takové „myšlení“ v protikladech, kterým se vyznačuje každá totalita: jedni vládnou, druzí poslouchají. Jenže **v demokracii vládnou všichni a všichni se podílejí jak na odpovědnosti, tak na vládnutí, ať už jako voliči a občané, nebo jako jejich volení zástupci. Demokracie je vládou všech, představa pánů a rabů z dob totality, jedněch, co vládnou, a ostatních, co poslouchají, k ní prostě nepatří.**

Samozřejmě, i v demokracii musí být vláda, pověřená péčí o společné dobro. I v demokracii je opozice důležitá, snad ještě důležitější než vláda. Osud opozice a všech menšin je nejcitlivějším barometrem demokracie. Vyjádřit vůli většiny dokáže i rozvášněný dav. Zajistit nejen práva, nýbrž především plnou spoluúčast menšiny na životě společnosti, to je nejnáročnější úkol demokracie. Pokud se nemá z demokracie stát diktatura davu, musí tu být někdo, kdo ví, kdy je třeba být proti.

Jenže jak vzniká opozice v demokracii, je-li demokracie opravdu vládou všech? Nemůže vzniknout z totalitního principu, zde jedni vládnou, druzí poslouchají. Vládnou všichni. Opozice v demokracii vzniká z toho, že mezi těmi „všemi“ nutně vznikají rozpory a rozlišné názory. Nejde tu o rozdíl moci a bezmoci, ani o prosté rozdíly osobních názorů, jestli se Kloka-

ni vrátí do první ligy nebo jestli se má na základních školách učit pohlavní výchova. Jde o zásadní rozdíly, které vyjadřují odlišné zájmy uvnitř společnosti.

V každé společnosti se najdou lidé, kteří usilují o zachování všeho, čeho společnost už dosáhla, o ochranu známého a navyklého způsobu soužití. Mohou to být památkáři nebo historici nebo moralisté – anebo politici. Mohou s nostalgií vzpomínat na první republiku či na staré mocnářství – anebo nověji na „nadšení“ a pořádek stalinských dob. Každá společnost má své konzervativce, jejichž programem je zachovat, konzervovat – a nezbytně je potřebuje, protože přítomnost a budoucnost se dá stavět jedině na minulosti. Kdo svou minulost zapomíná, bude ji opakovat i se všemi chybami – i toto velice užitečné klišé patří k našemu dědictví. Konzervativci to dobře vědí.

Pak jsou v každé společnosti lidé, kteří se bouří proti železné košili starých zvyků. Bez minulosti se žít nedá, avšak v ní také ne. Vždyť časy se mění, a lidé sevření železnou košilí návyku se nemohou měnit s nimi. V demokracii je třeba každému poskytnout možnost být tvůrcem vlastního osudu – či alespoň volit, jakou partii sehraje s kartami, které mu osud rozdál. Pokud nemá společnost stagnovat tak, jako naše v letech normalizace (či pozitivnějším příkladem z doby Karla IV.), nevystačí jen s konzervativci. Potřebuje také liberály, kteří proti tradici staví individualismus – svobodu i egoismus každého jedince. Potřebuje liberály, kteří se bouří proti starým návykům tak, jako se němečtí liberálové bouřili proti konzervativní, zaostalé habsburské monarchii, jako se po pádu Třetí říše liberálové bouřili ve jméno osobní svobody proti plošným „denacifikacím“ – či jako se zcela nedávno bouřili iniciativní, podnikaví lidé proti

zkorumpované byrokracii státních monopolů a služeb. Demokracie nepotřebuje jen tradicionalistické konzervativce, nýbrž také individualistické liberály.

A do třetice, společnost nevystačí jen se zastánci starých dobrých pořádků a s jejich protivníky, vyznačící individuální svobody – tedy s konzervativci a liberály, kteří určovali politickou dynamiku devatenáctého století v celé Evropě. Společnost potřebuje také lidi ochotné zastat se slabých a diskriminovaných, stejně jako společných zájmů, které zdatní individualisté přenechají jiným. Silní, říkával Masaryk, se sami o sebe postarají – a mohutné multinacionální koncerny a mafie mu dávají za pravdu. Právě ti slabí potřebují ochranu demokracie. A nejen oni, nýbrž také všechno, co představuje náš společný zájem – naši ještě nenarození vnuci, naše životní prostředí a také my, kdo hnáni okamžitým osobním prospěchem zapomínáme na společný zájem. Sami se následků

dnešního dobra a zla třeba nedožijeme. V mém věku mohu předpokládat, že zahynu dřív než ozonová vrstva. Letošní snížení daní pocítím okamžitě, následků rozkladu školství či zdravotnictví se nedožiji. Přesto však na školství a zdravotnictví záleží víc než na mém okamžitém prospěchu. Proto společnost potřebuje i zastánce slabých, utiskovaných, nezastoupených – i ještě nenarozených. Potřebuje i ty, kdo by se v kauze Hilsner byli ochotni postavit s dr. Auředníčkem a Masarykem na stranu spravedlnosti. Potřebuje prostě také ty, kdo zastávají celý sociální rozměr demokracie. *100 - dem*

To všechno jsou legitimní, důležité, třebaže protichůdné zájmy – a právě z nich vzniká demokratická opozice: ne tím, že jedni drží moc a druzí drží hubu a krok, nýbrž tím, že různí lidé ze stejně dobře míněných důvodů mohou zastávat odlišné, protichůdné, leč oprávněné zájmy – zachování kontinuity s minulostí, ochranu možností jedince, odpovědnost za společný zájem. Konzervativní, liberální a sociálnědemokratický trend se pod tím či oním názvem vynoří v každé společnosti. Někdy to bude spor zastánců starých pořádků s těmi, kdo chtějí změnu ve jménu osobních zájmů či sociální odpovědnosti. Jindy to může být spor zastánců sociální odpovědnosti proti egoismu tradičních privilegií nebo i nového zájmu. Může to být i spor stoupců individuality s konzervativními i sociálnědemokratickými zastánci společné odpovědnosti, jako např. spor německých liberálů s koalicí trůnu a odborů na sklonku starého mocnářství.

Tak či onak, ve hře jsou tři přístupy, tradicionalismus konzervativních, individualismus zdravých a dravých a sociální citění odpovědných. Jejich vzájemný vztah a význam můžeme hodnotit různě, avšak na

rozdíl od fanatismu plošných řešení, výplodů sociální patologie na okraji demokracie, všechny tři vyrůstají organicky z demokratické praxe. Zatímco pojmosloví se mění, tři základní prvky představují podstatu základních demokratických zaměření – konzervatismu, liberalismu a sociální demokracie, nebo jinak – tradice, osobního zájmu a sociální odpovědnosti.

Z rozporů těchto tří základních, byť nesouměrných důrazů vzniká dynamika demokratické vlády a opozice. Není to vztah pánů a rabů, ani vztah vládců a buřičů. Je to vztah svobodných spoluobčanů, kteří ve vzájemné dobré vůli prosazují každý jiný z oněch tří základních, stejně potřebných prvků – tradice, osobního zájmu a sociální odpovědnosti. Vláda není stát, a opozice není zrada. Společně ve své různosti zastupují rozlišnost společných zájmů soužití ve vzájemné úctě a dobré vůli proti všem, jejichž argumentem jsou bejsbólóvé pálky či železná pěst dělnických milic. Demokracie je diskuse.

Tomu se právě potřebujeme učit – že ten druhý, odlišný, není především naším soupeřem o moc, že nemusí být ani naším protivníkem, že jen zastupuje jinou stránku společenského zájmu, který nám je skutečně společný. Není to snadné. Nosíme v sobě návyk totalitního myšlení, představu politiky jako boje o moc, o rozdrčení „nepřítele“, jako by nám svoboda byla něčím cizím. Jistě, žila mezi námi ta hrstka spravedlivých. Podle starých židovských zkazek žije na světě vždy třicet sedm spravedlivých, *lamed vavniků*, kvůli kterým Bůh nezničí všechno lidstvo. Myslím, že jsem jednoho takového znal, ač oni nikdy neznají sami sebe. Jistě i takoví lidé mezi námi žili. Většinou jsme se však orientovali na přežívání. Odpovědnost jsme přenechali režimu, který jako by

tu přímo byl od toho, aby za nás odpovědnost nesl. „Hanba vládě!“ má přece na světě lepší zvuk než „měli bychom se stydět“.

Ne, že bychom žádné odpovědnosti neuznávali. Obvykle považujeme za svou odpovědnost stěžovat si, jak špatně ta naše vláda spravuje věci obecné. Je to dobrý důvod, abychom se vyhýbali požadavkům, které na nás klade, třeba daním nebo i volbám, a zatím využívali všech možností, které nám třeba nechtěně poskytuje. Pak si můžeme libovat, jak jsme vyzráli na ten nedokonalý režim. Tomu jsme se učili se vším oprávněním po celá léta totality. Jen starat jsme se neučili, neboť správa věcí obecných léta nebyla v našich rukou. Zdá se, že jsme spíš doufali, že se režim polepší, ne že nám odpovědnost najednou spadne do klína a že „správa věcí tvých do tvých rukou se navrátí, ó lide český“.

A tu bác: režim, který měl trvat věčně – což je ještě déle než jeho tisíciletý předchůdce – se sesypal beze zbytku v průběhu devíti dní. Čtyřicet let jsme se učili obranným vlastnostem všech poddaných – nezodpovědnosti a vzdoru, švejkovat či chodit po zboji. Teď se potřebujeme učit svobodě a odpovědnosti. Demokracie ze všeho nejvíce vyžaduje vyspělé občany, navyklé reagovat svobodně a odpovědně.

Snad nejdůležitější občanskou povinností je svoboda od zajetí hněvu – schopnost hledat řešení pro budoucnost, ne jen vyrovnávat křivdy minulosti. Martin Luther King, jeden z mála Američanů světového formátu v tomto století, kdysi prohlásil, že odpouštět našim nepřátelům není iluze neskutečného snílka, nýbrž základní nutnost pro společenské soužití. Z předešlých čtyřiceti let v sobě neseme tolik ublížení a ponížení, tolik velmi oprávněného důvodu k hněvu!

V tom jsme si s černými Američany velmi podobní. I nám se často zdá, že přece máme „právo“ vybit svůj hněv, když nám k tomu někdo poskytne příležitost.

Jenže k čemu nám to je? Hněv je opravdu špatný rádce – či biblicky, „hněv člověka spravedlnosti Boží nepůsobí“. Ve všem, s čím se dnes potýkáme, je základem demokratického postoje jak problém vyřešit, abychom spolu mohli dobře a lidsky žít a předat tuto zemi nenarušenou našim dětem. Na co „máme právo“ nebo chuť, nám může připadat důležité, avšak daleko důležitější je otázka, k čemu nás to povede? Nesvobodný je ten, kdo jen reaguje, odreagovává svůj „spravedlivý hněv“. Svobodný je člověk tehdy, když jedná rozvážně a cílevědomě, podle toho, co bude, ne podle toho, co bylo.

Vyspělý občan demokracie žije s vědomím, že za něho nikdo žít nebude. Nemusí poslouchat ani se

bouřit, jen pracovat. Proto ve vyspěle demokratických zemích vyplňuje prostor mezi vládou a občanem síť občanských iniciativ od rodičovských sdružení přes Klub za starou Prahu až po Děti země. Demokratické vlády si jich váží a považují je za své přirozené partnery, protože bez občanské iniciativy to opravdu nejde. Či slovy volebního plakátu kdysi dávno, kdy pravda a láska vítězily nad lží a nenávisť, „Když ne my, tak kdo?“ Kdo? No přece *my*. My všichni. My, občané.

To všechno je pravý opak toho, co nás učili naši vládcí po všechna léta totality. Komunistický režim nesnášel iniciativu ani od svých věrných. Tehdejšími vládcům to bylo jasné: Strana je předvojem dělnické třídy a lidé do ní nemají co kecat. Nepřežívá to v nás dodnes? Chtěli bychom, aby bylo jinak, avšak nejsme si jistí lidmi, kteří se v občanských iniciativách angažují, jako bychom měli z iniciativy strach. Bojíme se, či to je jen návyk strachu?

Podobně předešlý režim dovedl pochopit pojem opozice jen jako něco podezřelého, ne-li přímo zradu. Nedovedl rozlišit stranu a vládu, vládu a národ, národ a stát – jen vyžadoval poslušnost všem. Představa, že by někdo při vši věrnosti národu, státu a třeba i vládě mohl prostě zastávat odlišný zájem či důraz – tedy princip demokratické opozice – byla minulému režimu zcela cizí. Překonat tento leninský zlovyk a naučit se, že nesouhlas je významnou formou angažovanosti, ne zradou hodnou opovržení, též patří k umění být občanem.

A ještě něco: předešlý režim cílevědomě smazával rozlišení mezi skutečným a zdánlivým, mezi „jako“ a „doopravdy“. Ze lži vycházel – mocenský puč byl vlastně „vítězný Únor“, násilné přepadení bylo vlast-

ně „bratrskou pomocí“ – a na lži budoval. Ředitel podniku, který dobře věděl, jak vypadá výroba, avšak nahlásil splnění plánu na 108 %, aby pro své zaměstnance získal prémie, nejednal s pocitem, že v hrdlo lže. Spíš se mu zdálo, že to vlastně ani taková lež není, protože podnik ty prémie potřebuje. Dělali jsme, že děláme, a oni dělali, že nás za to platěj.

Je to návyk čtyřiceti let: podaří se nám jej překonat? Politická demokracie stejně jako soukromé podnikání vyžadují zcela jiný postoj. Není už koho obelhávat. My sami neseme odpovědnost, a když lžeme, obelháváme sami sebe.

Totíž ono je to tak. Povýšenost a podlézavost, nepoctivost a nezodpovědnost, to jsou návyky, železné košile mnohaletého zvyku. Oproti tomu spolupráce a opozice, poctivost a odpovědnost, to jsou umění – umění opozice, umění občanství, umění demokracie. Neosvojíme si je přes noc. Stačíme se jim naučit?

XII.

Demokracie do nepohody

Stačíme si osvojit umění demokratického soužití, než nás dějiny vystaví další zatěžkávací zkoušce? V počátcích naší novodobé státnosti T.G. Masaryk odhadoval, že naše republika bude potřebovat padesát let poklidného, mírového vývoje, aby se nám demokracie stala druhou přirozeností. Nebyl to náhodný odhad. Zkušenost jiných zemí naznačuje, že ke stabilizaci demokracie dochází teprve tehdy, když na vedoucí místa ve společnosti nastupuje generace vychovaná generací, která již sama vyrůstala ve svobodě.

Po čtyřech letech tehdy nepředstavitelných hrůz první světové války se to Masarykovi zřejmě nezdálo jako příliš náročné přání. Vždyť válku předcházelo století, které se považovalo za věk míru a pokroku – a které Štefan Zweig označil jako dobu spolehlivých samozřejmostí. Válka je přerušila výbuchem hrůzy. Pro některé účastníky války znamenal frontový zážitek tak hluboký otřes, že už si nedovedli představit návrat k normalitě. Někteří se sdružovali ve společenstvích otřesených, jakými byly v Německu nacionalistická Stahlhelm či komunistická Rot Front. Odmítali návrat k předválečným poměrům, pod jejichž maloměšťáckou jistotou se nahromadilo tolik hnisu a nenávisti. Odmítali zapomenout. Chtěli bojovat „za nový, lepší svět“ – a obvykle už jen bojovali.

Drtivá většina Evropanů reagovala zcela opačně. Nechtěla už bojovat. Chtěla především zapomenout, nechat za sebou válečné hrůzy a vrátit se k lidské slušnosti. Mluvili za ně třeba Karel Čapek nebo Jaromír John. Ti si nepřáli nic víc než žít zase normálním, klidným životem sdílených samozřejmostí.

Bylo ovšem vysoce nepravděpodobné, že by euforická léta oslabených sousedů a poválečné konjunktury mohla trvat donekonečna. A přece jsme tomu

věřili. Snad je to lidská přirozenost, když lidé přežijí hluboké trauma, když po letech hrůzy a utrpení najednou utichnou zbraně a mraky prostoupí slunce, nastupuje pocit nesmírné úlevy a přesvědčení, že „dnes začíná doba nová, doba míru věčného“.

Tak to zpívali vítězové první světové války, ale ve zpětném pohledu je to představa těžko pochopitelná. Versailleský mír přímo zaručoval, že pokus o demokratickou vládu v Německu ztroskotá a že po krátkém oddechu nutně přijde druhé kolo. Místo padesáti let klidného vývoje jsme jich měli deset. Zatěžkávací zkouška naší demokracie začala světovou ekonomickou krizí a o deset let později pokračovala druhým německým pokusem o uchvácení světové moci, *Griff nach der Weltmacht*. Romantické pojetí „národní velikosti“ a versailleský mír sotva mohly mít jinou dohru.

Po druhé světové válce jsme místo deseti let měli necelé tři roky, a i ty bychom těžko považovali za poklidné. Válka nevyřešila německou otázku, jen z ní udělala otázku světovou. Představa padesáti poklidných let, abychom mohli stabilizovat svou demokracii, se zdá čím dál tím iluzornější. Nemusíme přijmout tezi nacionalistických filosofů, že „válka je otcem všeho“ a mír jen křehounké přechodné příměří, ostrůvek Dne a jasu v temném a bouřlivém kosmu. Nemůžeme si však dělat iluze o době míru věčného – či novější rétorikou, o „novém světovém řádu“. I deset let mírového vývoje, jako po první válce, by bylo velikým darem. Zatím jsme jich měli sedm. Kolik ještě?

Přesto nežijeme se zatajeným dechem. Chováme se, jako by naše země byla tím ostrůvkem blažených, jehož se trampoty světa netýkají a který si může dát na čas. V hloubi duše jsme o tom snad i přesvědčení.

Po první světové válce nám to měla zaručit Francie (s případnou pomocí Perunovou). Po druhé světové válce ztratila Francie věrohodnost, zato nastoupila Organizace spojených národů a „velká trojka“, Churchill, Stalin, Roosevelt. Jak to dopadlo, dobře víme. Po studené válce má těch padesát poklidných let zaručit Evropská unie. Vzhledem k tomu, jak se tato záruka osvědčila v bývalé Jugoslávii, to není radostné pomyšlení. Američanům poskytl sto let demokracie, sluncem oslněné, panenský světadíl obklopený oceány chráněnými britským Královským námořnictvem. My takové výsady nemáme. Můžeme – a snad musíme – doufat, že nás čeká padesát let věčného míru. Počítat s tím však nemůžeme. Svou demokracii musíme být připraveni budovat a hájit i v nepohodě a v krizových situacích, které se sotva zastaví na skromňoučkých hranicích České nebo Slovenské republiky.

Oproti katastrofám minulých století nabyly katastrofy našeho století skutečně globálního rozměru – a krizového rázu. Nerad užívám zprofanovaných slov jako „krize“, avšak v tomto případě je lékařské přirovnání přesné. Neduhy lidstva, dlouho lokálně či časově omezené, dosáhly takového rozměru, že v sázce je přežití organismu – v tomto případě lidstva – jako celku. Buď se organismus pod nápoem nemoci zhroutl, a následuje již jen umírání, nebo zlomí sílu nemoci, a nastoupí cestu k uzdravení. To je krize, moment rozhodnutí – a dnešní situace je doslova kritická, rozhodující o budoucnosti lidstva.

Přesněji určeno, můžeme hovořit o trojí krizi, demografické, ekologické a morální, ze které se všechno ostatní odvozuje.

O reálnosti demografické krize nemůže pochybovat nikdo, kdo třeba jen z dálky viděl multimilionové nouzové čtvrtě velkoměst třetího světa či záplavy uprchlíků po celé Zemi. Přesto jsou lidé, kteří jsou z osobních důvodů připraveni popírat, že kdy existoval Auschwitz, že kouření škodí zdraví a že současná populační exploze představuje demografickou krizi. Nikdo přece nemůže stanovit počet lidí, který se na Zemi „vejde“. Abychom mohli hovořit o demografické krizi, nestačí se pýt, zda lidí je „moc“, nebo „málo“. Potřebujeme stanovit, co vlastně demografická krize znamená.

Ze zkušenosti našeho vlastního druhu i z pozorování živočišných druhů nám blízkých můžeme stanovit tři kritéria. O přemnožení můžeme hovořit zaprvé, když se druh začne rozšiřovat do biotopů, kde je jeho přežití možné jen s vynaložením neúměrné energie, jako v případě početných evropských populací v polárních a tropických krajích. Vytápění či klimatizace po-

třebné pro takové populace jsou pro Zemi nesmírně nákladné. Zadruhé, o přemnožení můžeme hovořit tehdy, když živočišný druh již nesdílí biotop s jiným druhem, nýbrž jej vytlačuje do záhuby. Takový byl osud severoamerických indiánů, takový je osud indiánů v Jižní Americe v posledních třiceti letech, takový je osud slonů a velryb. Ostatně, kam se poděli medvědi a vlci, s nimiž jsme kdysi sdíleli tuto zem? Kdyby v naší zemi bylo místo nejen pro lidi, nýbrž také pro medvědy a vlky, mohli bychom hovořit o úměrném osídlení. Konečně zatřetí, o přemnožení můžeme hovořit tehdy, když živočišný druh ztrácí schopnost předávat své znalosti a zvyklosti nastupujícím generacím. Když se lidé množí tak rychle, že v některých zemích je více než polovina obyvatel nezletilých – případ smeček zdivočelých dětí ve velkoměstech třetího světa a nejen tam – ocítá se takový druh v hluboké krizi. Množení bez předávání zásad soužití vytváří ničivý, ne tvořivý potenciál. Dokážeme zvládnout svou vlastní početnost, nebo bude příroda nucena udělat to za nás globální katastrofou, která by snížila populaci o takových osmdesát procent? Nebo se náš počet místo toho zdvojnásobí? **Jak se dokáže demokracie vypořádat s populační krizí, která u nás bude nejspíš znamenat prudký příliv běženců ze všech koutů světa?**

Oblíbený argument všech, kdo si tím nechtějí lámat hlavu – stejně jako všech, kdo těží z bídy třetího světa – bývá, že se stoupající spotřební úroveň poklesne porodnost. Není to ovšem docela přesné. Zatímco Švýcarů či Švédů přibývá (pravda daleko pomaleji než Somálců), Rumunů ubývá. Zřejmě jsou tu i jiné neznámé než hmotná spotřeba.

Krizový je totiž vzor nízké porodnosti i samotný

životní styl nadspotřebních zemí. Průměrný (západní) Evropan spotřebuje zhruba třicetpětkrát tolik zdrojů (v přepočtu na energii) a vytvoří třicetpětkrát tolik odpadu než průměrný obyvatel Afriky či Asie. Svoji nadspotřebu k tomu vytváří na úkor obyvatel třetího světa. Brazílské pralesy nemizí pro dobro indiánských zemědělců, nýbrž na papír pro nadspotřební země. Ekologická krize není zdaleka jen otázkou toho, zda na procházce z Brna do Tišnova uvidíte tovární komín. Bohaté země mohou vřdycky převést své znečišťující výroby do třetího světa, jako Rakousko přesunulo svoji zamýšlenou ekologickou katastrofu z Hainburgu do Nagymaros a nakonec do Gabčíkova (kde se kupodivu z ekologické katastrofy stal zdroj národní hrdosti). Základem ekologické krize je celkový nepoměr přírodních možností a lidských nároků. Evropská civilizace se zaměřila na neomezené stupňování hmotné spotřeby – či hantýrkou ekonomů, na neomezený růst spotřební úrovně – za cenu zbláznění třetího světa. Jenže Země neomezená není. Je to patová situace: nekonečná expanze, konečný prostor. Jak se demokracie vypořádá s ekologickým dilematem nekonečného růstu na konečné planetě?

To vede k třetímu, totiž k morálnímu rozměru krize soudobého lidství. Nejde o mravokárné pózy a nářky, k čemu že to svět spěje. Jde o něco základnějšího – o ztrátu sdílených samozřejmostí, které obvykle zcela nevědomky poskytují lidskému společenství pocit jistoty, bezpečí a řádu. Je možné – a osobně věřím – že to, čemu říkáme „morálka“ či „etika“, je dobovým výrazem nadčasového řádu, zabudovaného přímo do lidského pobývání na zemi. Jiní filosofové to považují za prostý konsensus lidstva. Tak či onak, morálka nabývá konkrétní formy teprve formou návyků tak vzi-

tých a tak samozřejmých, že o nich nikdo nepochybuje. Může to být návyk svědomitosti či poctivosti – nebo něco tak prostého, jako že se sluší uvolnit místo v tramvaji invalidovi, i když si zrovna zapomněl průkazku. Mohou to být i návyky, které je možné považovat za zhoubné, třeba bezohlednost mužů k ženám či bílých k barevným. I otroctví se kdysi zdálo samozřejmé. Jindy se zdálo samozřejmé, že pán má právo na dvě třetiny úrody, ač sám ku práci nepřispěl, jen vyžadoval robotu a zbožnost podle vlastní víry. Dnes nám připadá stejně samozřejmé, že otravujeme městské ovzduší výfukovými plyny – dokonce to považujeme za své „právo“. Prapodivné zvyky. Jde však o to, že té či oné společnosti připadají samozřejmé.

Zápas o svobodu bývá obvykle zápasem o překonání návyků, které již nevyhovují změněným podmínkám. Obvykle je to zápas proti starým návykům ve

jménu nadčasových ideálů – klasickým příkladem je Sókrates. Problém je, že nové návyky vznikají nesrovnatelně pomaleji, než se staré hroubí – obzvlášť když konzervativní společnost jejich přežívání uměle prodloužila. V roce 1968 se komunismus ještě mohl pozvolna proměnit v demokracii. Po dvaceti letech brežněvovské normalizace se mohl už jen zhroutit. Boj za nové formy nadčasových ideálů může vyústit v nihilismus – v popření starých forem soužití, aniž bychom vytvořili nové. Pak se jedni pokusí zachovat staré zvyklosti násilím, druzí se pokusí žít bez jakýchkoliv sdílených zvyklostí – a obojí je katastrofa.

Má lidstvo v údobí zhroucených samozřejmostí opravdu na vybranou jen mezi anarchií nebo bejsbólovými pálkami? **Jak se demokracie vypořádá s tou nejhlubší krizí – se zhroucením všech sdílených hodnot?** Jak se demokracie vypořádá se soudobou globální krizí?

Především demokraticky. Všechny pokusy o pokrok od Velké francouzské revoluce nás naučily tomu, že každý pokus o mocenské úspěšní pokroku nutně vede ke zkáze. Karel Kautský, známý generacím straníků coby „renegát“, to vyjádřil jednoznačně: kde socialismus není možný demokraticky, tam není možný vůbec. Totéž platí o ekologii, o populační politice i o morální obrodě. Nedají se urychlit mocí. Vyžadují nezbytně demokracii, tedy přímou spoluúčasť všech jak na formování civilizační strategie, tak na rozhodování o ní, a konečně i na jejím uplatnění. Jenom když každému z nás z vlastního přesvědčení půjde o řešení globální populační, ekologické a morální krize, bude řešení možné. Jinak se odsoudíme k zániku stejně jako římská říše vzdor úsilí stoických vládařů nadiktovat řešení sesho-

ra. Řešení je třeba nechat vsáknout do hloubky. Není možné je uspišit administrativními prostředky. Tolik jsme se snad naučili.

Demografická krize u nás neznamená prudký nárůst obyvatelstva, i když předávání kulturních hodnot je v době masových sdělovacích prostředků poznatelně obtížnější. Se vši pravděpodobností však bude znamenat prudký příliv vykořeněných populací, ať již z Vietnamu, ze střední Asie nebo z Balkánu. Již dnes žije v západní Evropě na šest milionů severoafrických muslimů a jejich počet rychle stoupá. V Berlíně jsou nejpočetnější menšinou Turci. I bez brzkého vstupu do Evropské unie musíme počítat s tím, že v příští generaci bude na třicet procent obyvatel České republiky jiného než českého původu.

Představa, že bychom mohli prostě uzavřít hranice, je naprosto iluzorní. Ani Američané, obklopení oceány, nedokáží zamezit přílivu přistěhovalců. Mimoto vstup do Evropské unie je pro nás nevyhnutelný a znamená otevření hranic. Nejprozíravěji to viděl Masaryk v *Nové Evropě*. Stará Evropa byla pestrou spleť národnostních skupin pod vládou několika říší – habsburské, romanovské a francouzské – za anglické asistence. Demokracie spolu s nacionalismem vedly k pozvolnému rozpadu říší. Rozpad Jugoslávie a Československa byly posledním stadiem rozpadu Svaté říše římské německého národa. Jenže populismus a nacionalismus nemohou zaručit životaschopnost ministátečkům jako Slovinsko či Česko nebo Slovensko. Návrat k Evropě říší odmítáme: byla to Evropa nedeokratická, Evropa válek. Jediné možné řešení je to, co předvídal Masaryk – Evropa jako demokratická federace svrchovaných států, jak ji poznal ve Spojených státech amerických. Ne, uzavřít hranice nemůžeme.

Pokud nemá v naší zemi dojít k faktické občanské válce „nás“ s „nimi“, musíme se intenzivně soustředit na začlenění co největšího počtu nových příchozích do našeho národního společenství. Je pro nás životně důležité nejen učit všechny příchozí češtině. Je třeba jim umožnit, aby sdíleli naše historické tradice, naši kulturu, všechno, co nás pojí – a aby sami obohatili naše společenství svým kulturním přínosem. Auschwitz a gulag byly totalitním řešením menšinové otázky. Demokratické řešení je otevřená náruč, která vítá příchozí do našeho středu, nabízí jim naše hodnoty a nechává se obohacovat jejich. Daleko víc než cizineckou policii potřebujeme ministerstvo kultury či spíše *kultur*, všech kultur, se kterými musíme v důsledku demografické krize počítat. Naše země se stane mnohotvárně pestrou. Římská, vietnamská a stále početnější ukrajinská menšina jsou pro nás pobídkou budovat školy a vytvářet struktury pro začlenění nově příchozích do našeho kulturního života. Využití této příležitosti je jedním ze způsobů, jak můžeme budovat demokracii i do nepohody.

Druhou zatěžkávací zkouškou je krize ekologická. Má dvojí rozměr. Jedním je naše vlastní plýtvání a naše vlastní chamtivost. Skromnost patřila k našim tradičním ctnostem. Podle Boženy Němcové komentuje kněžna babičku slovy „Šťastná to žena!“ Naší velikou silou bylo vážit si mála spíš než plýtvat mnohým. Dnes se necháváme přesvědčit o opaku – že babička by měla závidět kněžně – a my sami bychom měli paní kněžnu napodobovat. Stačí se projít Mosteckem, abychom pochopili, že ničíme zemi, kterou jsme si podle indiánů Navajo vypůjčili od svých vnuků.

Ekologická krize má i svou druhou stránku: bohaté země bohatnou na úkor chudých. Nadspotřební

země odčerpávají jak přírodní zdroje, tak kapitál ze zemí s nízkou spotřebou. Pokud má svět přežít, demokratické – a také jediné – řešení vyžaduje reorientaci od kněžny k babičce, od chamtivosti ke spokojenosti a od panovačnosti ke spravedlnosti. Americký ekolog Aldo Leopold definoval etiku jako dobrovolné sebeomezení ve prospěch jiného. Dnes to znamená dobrovolné omezení nadspotřebních společností ve prospěch trpící přírody a hladovějících národů. Jen tak můžeme budovat demokracii do ekologické nepohody.

Třetí rozměr krize dnešního lidstva je morální. Jeho skutečnosti dosvědčuje jak volání po etice, tak jednání bez ní. Avšak kořeny jsou tu jasné: etika znamená návyk, hluboký, generace starý návyk vzájemné úcty a dobré vůle. Jenže návyky vyrůstají po generace, zatímco radikální změna naší doby proběhla v ži-

totéž jedné generace. Můj otec se narodil ve světě, kde nebyly dlážděné silnice a mimo železnici byl kůň s vozem jediný dopravní prostředek. Byl to svět nevy-slovených samozřejmostí, který končil „za Pakou“ a kde každý každého znával. Dožil se života ve světě zamořeném automobily, kde z Evropy do Ameriky je cesta na jedno odpoledne a ze Země na Měsíc na tři dni. Svět nekončí za Pakou ani za Prahou: patří k ně-mu celá zeměkoule a všude je jiná. Není divu, že se mnohým etika jeví jako přežitek a provincialismus. Postmodernismus a multinárodní mafie, souhlasně popírající jakákoliv pravidla lidského obcování, jsou snad nejvýmluvnějším příznakem naší éry. Tak jaká etika?

Jak vyřeší demokracie otázku etiky? Bez sdílených samozřejmostí je lidské soužití nemožné. I ekonomika předpokládá etická pravidla vzájemného soužití. Totéž platí o lidském obcování s přírodou. Bez sdíle-ných samozřejmostí není soužití možné. Jestliže „žít postmoderně“ znamená žít svévolně a bezohled-ně, pak není takový život možný. Jenže „moderně“ se žít také nedá. Hodnoty „moderní“, kterou chamtivý „pokrok“ dvacátého století vyjadřuje přesněji než etický ideál osvícenství, nás dovedly na pokraj zkázy. Mimoto ztratily svou samozřejmost. Vnucovat je, jak se o to pokoušeli nacisté i komunisté, je marné. Krizi hodnot můžeme řešit jen demokraticky.

Demokraticky – to znamená v diskusi, jež je podle Masaryka vlastní podstatou demokracie. Lidské sou-žití není nekonečně plastické. Jsou formy soužití, které lidem umožňují spokojené soužití jednoho s druhým i všech se světem. Jsou jiné formy, které tu-to možnost popírají. Rozdíl mezi dobrem a zlem nesmažeme. Jenže – jak poukazoval již Sókrates –

dobro a zlo se nedají jednou provždy ztotožnit s tím či oním slovním vyjádřením. Pravda je jedna, avšak je možné ji vyjádřit tisíci rozdílných slov. Demokra-cie je pak oním nikdy nekončícím hledáním pravdy ve svobodné diskusi.

Demokratické řešení třetího, morálního rozměru krize znamená: učit se diskusi, učit se výměně názo-rů, učit se hledání optimálních řešení. Diskuse není konfrontace hluchých monologů. Je to vzájemné na-slouchání, vzájemné pochopení, ze kterého vyrůstají nové hodnoty, nová vyjádření té jedné, mnohotvárné pravdy. Žádné nebude jednou provždy, jednou pro všechny. Nadějí demokracie není „již nikdy žádný svár“. Její nadějí je mnohotvárnost vzájemného na-slouchání, v níž ta jedna a vždy nová pravda vyvstává znova a znova. Dogma, byť sebepravdivější, popírá pravdu, protože jím končí diskuse. Vytváření nových sdílených samozřejmostí v otevřené diskusi a ve vzá-jemné úctě a dobré vůli, to je budování demokracie do nepohody.

Stačíme na ten úkol? Stačíme se naučit otevřené vzájemnosti v kulturní mnohotvárnosti? Stačíme se naučit skromnosti a spravedlnosti jako základním pravidlům života? Stačíme se naučit diskusi ve vzá-jemné úctě a dobré vůli, v nichž vždy znovu vzniká ta společná pravda? Nevím. Padesát let na to určitě mít nebudeme. Avšak můžeme začít už dnes. Nemusíme jen hrabat, pustošit, závidět – a čekat, až se důkladně rozprší. Můžeme začít už dnes.

Můžeme myslet globálně a jednat lokálně. Může-me se otevřít těm, kdo přicházejí odjinud a začleňo-vat je do našeho kulturního společenství. Můžeme omezit vlastní plýtvání a přiložit ruku k ekologické-mu dílu. Můžeme hovořit se svými sousedy nejen

o tom, co si kdo nakradl, nýbrž také o tom, co je pro nás důležité. A můžeme myslit globálně: působit na naši vládu, aby se aktivně podílela na celosvětovém úsilí o demografickou ohleduplnost, o ekologickou ohleduplnost i o ohleduplnost člověka k člověku a k přírodě. Tak můžeme budovat demokracii i do nepohody, demokracii do deště.

* * *

Je vůbec někde taková zaslíbená zem, země té dokonalé demokracie? Je a není. Není a nebude v tom smyslu, že lidé jsou nedokonalí – a nedokonalé je jí všechno lidské konání. Ta práce budování lidského soužití ve vzájemné úctě a v dobré vůli, které říkáme demokracie, nikdy nebude dokonána.

A vzdor tomu je taková zem, v náznaku a v příslibu je v nás a mezi námi, vždycky, kdy se nám podaří napravit křivdu či utišit bolest.

Demokracie není stav, je to způsob lidského pobývání a úkol, ke kterému jsme povoláni. Nejde o to, abychom jej dokonali, jen abychom jej konali.

